

Studie ze sociologické teorie

DRUHÉ VYDÁNÍ

Robert K. Merton

PŘELOŽILA JANA OGROCKÁ

SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ
PRAHA 2007

Vydalo SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ (SLON), Praha 2007.
Vydání druhé.

Z anglických originálů, vydaných v nakladatelství Free Press, A Division of Simon & Schuster, Inc., New York, přeložila Jana Ogrocká.
Doslov a životopis autora napsal a bibliografie sestavil Miloslav Petrušek.

Ediční řada MOST (*Moderní sociologické teorie*), 1. svazek.
Rediguje Miloslav Petrušek.
Odpovědná redaktorka Alena Miltová.
Návrh obálky a sazba Filip Blažek, studio Designiq.
Vytiskl ÚJI, a. s., Elišky Přemyslovny 379, Praha 5-Zbraslav.

Adresy vydavatelů:

Alena Miltová, Rabyňská 740/12, Praha 4-Kamýk.
Jiří Ryba, U Národní galerie 469, Praha 5-Zbraslav.

Adresa nakladatelství:

SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ
Jilská 1, 110 00 Praha 1

redakce@slon-knihy.cz
www.slon-knihy.cz

Published by The Free Press,
© 1967, 1968, 1976 by Robert K. Merton,
reprinted by permission.

Translation © Jana Ogrocká 2000
Epilogues © Miloslav Petrušek 2000

ISBN 978-80-86429-70-0

Obsah

O historii a systematice sociologické teorie	7
Strukturální analýza v sociologii.....	66
Nepředvídané důsledky záměrného sociálního jednání.....	116
Sociální struktura a anomie	132
Byrokratická struktura a osobnost.....	178
Sebenaplnující se proroctví.....	196
Kánon antisociologa.....	220
Ediční poznámka	228
Poslední klasik moderní sociologie – Robert King Merton (<i>Miloslav Petrušek</i>).....	230
Robert King Merton – stručná biografie	264
Hlavní publikace Roberta K. Mertona	267
Vybrané texty o životě a díle Roberta K. Mertona	268
Rejstřík jmenný.....	269
Rejstřík věcný.....	273

Strukturální analýza v sociologii

Solipsisté v přesvědčení,
že nikdo jiný už tu není,
nedají si možnost vzít
– i jiné o tom přesvědčit.

Behavioristé tvrdí, běda,
o myšlení se mluvit nedá,
leč nelitují námahy
– dál promýšlet své úvahy.

Subjektivisté si zase myslí,
že věc není než obraz myslí,
však nevdají jim usednouti spolu
– spokojeně u reálného stolu.

Popperovci popírají,
že lze v něčem pravdu najít,
což jim vůbec nebrání
– v jejím novém hledání.¹

S laskavým svolením přetištěno z *Approaches to the Study of Social Structure*, red. Peter M. Blau, The Free Press, New York, 1975. Tuto stať jsem napsal, když jsem pracoval v Center for Advanced Study in the Behavioral Sciences, s podporou grantu od National Science Foundation v rámci projektu Program in the Sociology of Science, Columbia University. Užitečnou kritikou mi byli nápomocni mí kolegové Joshua Lederberg, Yehuda Elkana, Arnold Thackery a Harriet Zuckermanová.

¹ K Audenovu básnickému odmítnutí společenské vědy „Under Which Lyre: A Reactionary Tract for the Times“ z *Collected Shorter Poems 1927-1957* lze přidat tyto neumělé řádky:

Existencialisté pak na svou čest tvrdí: vše k uzoufání jest,
a s chutí velikou tu větu zas a znovu oznamují světu.

Když Alvin W. Gouldner, můj přítel, kolega na dálku a někdejší student, nadepsal svou nedávno vydanou knihu *Nadcházející krize západní sociologie*,² vyjádřil věc poněkud eufemisticky. Bez nadsázky lze totiž se stejnou dávkou přesvědčivosti tvrdit, že sociologie je ve stavu krize po celou svoji historii.

CHRONICKÁ KRIZE SOCIOLOGIE

Pro sociologii je příznačné střídavé kolísání jejich pěstitelů mezi fázemi přehnaného optimismu a přehnaného pesimismu stran jejich schopnosti najít tady a teď či alespoň v nějaké bližší době trvalá řešení problémů lidské společnosti a problémů vědy o lidské společnosti, tj. řešení hlavních společenských a hlavních kognitivních problémů.

Když dosáhl počet sociologů určitého kritického množství, rychlost produkce takových diagnóz vzrostla. V podstatě každá generace sociologů dokázala ve své době rozpoznat rozhodující okamžik pro další vývoj této disciplíny – ať už k lepšímu, nebo k horšímu. Ti z nás, kteří už žijí dost dlouho na to, aby mohli toto chování pozorovat po pár desetiletí, si jistě snadno vzpomenou na některé z nápadnějších diagnóz krize. Podle mého názoru stačí vybrat si například rok 1956, kdy Georges Gurvitch ohlásil „križi sociologického vysvětlení“ a Pitirim Sorokin specifikoval jinou podobu této krize v knize *Fads and Foibles in Modern Sociology (Rozmary a slabosti moderní sociologie)*.

Každý z doktorů, kteří dospějí k této diagnóze, zcela pochopitelně předepíše formálně identickou, avšak ve své podstatě odlišnou terapii: Dívejte se na věci tak jako já

² A. W. Gouldner, *The Coming Crisis of Western Sociology*, Basic Books, New York, 1970.

a dělejte je tak jako já. Vážná krize se obrátí k lepšímu jenom tehdy, když kolektivní pacient přijme diagnostikovu vlastní sociologickou perspektivu – ať už to bude Gurvitchova dialektická sociologie, Sorokinova integralistická sociologie, nebo novější reflexivní sociologie Gouldnerova. Jak uvidíme, takové předpisování vlastního teoretického zaujetí nemusí být nutně důvodem k cynickému posměchu. Konec konců, na jaké jiné kognitivní bázi – pochopme prosím, nikoli bázi sociální, psychologické nebo politické –, na jaké jiné kognitivní bázi by se měla schvalovat nějaká teoretická perspektiva než na přesvědčení, že jde o perspektivu přínosnější, komplexnější a přípavnější než její konkurentky?

Aspekty sociologie, které údajně vykazují známky a symptomy krize, jsou známé – změna doktríny a následná kolize doprovázená prohloubeným napětím a někdy i tvrdým konfliktem mezi provozovateli tohoto řemesla. Střet nové teorie s předcházejícím pojetím s sebou přináší rozhodné tvrzení, že stávající paradigmatata nestačí na problémy, které by principiálně měla být s to řešit. Právě v tomto smyslu můžeme o sociologii tvrdit, že zakouší chronickou krizi,³

³ Slovní spojení „chronická krize“ není paradoxní, i když tak možná působí. Horkheimer opakovaně zjišťoval „soudobou krizi ve vědě“ přinejmenším od počátku třicátých let. Max Horkheimer, „Bemerkungen über Wissenschaft und Kriese“, *Zeitschrift für Sozialforschung* 1, 1932, str. 1–7. Raymond Boudon sice v knize *La Crise de la Sociologie*, Droz, Paris-Genève, 1971, uvádí, že mnozí sociologové „správně“ mluví o současné „krizi sociologie“, záhy však dospívá k názoru, že „sociologie se více méně trvale vyznačuje stavem latentních krizí“. Nehledě na svoji zvláštní výstižnost při charakterizaci dlouholetého stavu sociologie získává termín „chronická krize“ obecnější význam v době, kdy – jak uvádí Alan Musgrave v článku „Kuhn's Second Thoughts“, *British Journal of the Philosophy of Science* 22, 1971, str. 287–306 – T. S. Kuhn pozměnil svůj názor v tom smyslu, že období „normální vědy“, místo aby byla „dogmatickými obdobími mezi krizemi“, se najednou chápou jako „plná svých vlastních krizí“. Srov. původní verzi knihy Thomase S. Kuhna *The Structure of Scientific Revolutions*, University of Chicago Press, Chicago, 1962, s pozdějšími opravami a doplňky: „Postscript-1969“ ve druhém vydání *The Structure of*

občas přerušovanou pouze krátkými překvapivými obdobími relativního klidu. Oproti vlastnímu nepřerušovaně se vyvíjejícímu stavu této disciplíny propuká opakovaný *pocit* krize v okamžicích, kdy si sociologové začnou být obzvlášť naléhavě vědomi zřejmé neadekvátnosti kognitivní či praktické činnosti, která se většinou poměřuje zvýšenými aspiracemi na větší dokonalost.

Na společenské rovině jsou příčinou toho, že se mezi sociology (a jejich zdaleka ne tichými pozorovateli v širší společnosti) zostřuje vědomí neadekvátnosti, dynamické společenské systémy, které vytvářejí nové velké problémy nebo zhoršují ty staré. Taková situace nahlodává platnost toho, co mělo být přijatelným řešením hlavních společenských problémů. Mám zde na mysli především ony čas-

Scientific Revolutions, University of Chicago Press, Chicago, 1970 [Viz český překlad *Struktura vědeckých revolucí*, přel. Tomáš Jeníček, Oikoymenh, Praha, 1997. – pozn. překl.]; „Reflections on My Critics“ v Imre Lakatos a Alan Musgrave, red., *Criticism and the Growth of Knowledge*, Cambridge University Press, Cambridge, 1970, str. 231–278. Kolega Robert Nisbet mi naštěstí znovu připomněl, na co jsem nikdy neměl zapomenout: bohatě zdokumentované zjištění historičky Elizabeth L. Eisensteinové, že našim moderním, krizí posedlým badatelům se „každá éra, jež byla kdysi pokládána za ‚přechodovou‘, dnes jeví jako doba ‚krize‘. ... A tak můžeme číst – v chronologickém sledu – o politické krizi rané italské renesance a estetické krizi pozdní italské renesance; o nespočetných krizích – včetně ‚krize identity‘ –, které přivedla reformace; o celoevropské krizi první poloviny sedmnáctého století (1560–1660); o krizi evropského svědomí na konci sedmnáctého století (1680–1715) a o bezprostředně následujícím ‚věku krize‘ v osvětském osmnáctém století (1715–1789). Člověk musí překlenout čtyři století krizí, než se dostane ke konci osmnáctého století a ke klasickým východiskům naší současné krize dvacátého století: politické revoluci ve Francii a průmyslové revoluci či tzv. Velké transformaci v Anglii.“ Eisenstein, „Clio and Chronos: An Essay on the Making and Breaking of History-Book Time“, *History and Theory* 6 (1966), str. 36–65, cit. ze str. 38. Když celá sestava historiků vyhlásí přibližně poslední čtyři století za dobu průběžné evropské krize, snad by nás sociology při pohledu na naši krátkou společnou minulost mohlo potěšit zjištění, že i ona je jednou dlouhou krizí.

to tíživé a – ve světě velmi nedokonalého poznání – nutně nepředjímané důsledky⁴ našeho záměrného sociálního jednání, individuálního i kolektivního.⁵ Jak sociálních dysfunkcí ve společnosti přibývá nebo jak se koncentrují v tom či onom z jejích sektorů, u odborníků na společenské vědy sílí pocit, že stav jejich vědění není ani zdaleka na vyšší situaci.

Na kognitivní rovině generuje zesílené vědomí neadekvátnosti dynamika sociologického myšlení a zkoumání, různě rozložená mezi seskupeními vytvářejícími komunitu sociologů, která otevírá nové, rovněž nepředvídané problémy opětovně uvádějící v pochybnost některé z poznatků, jež se měly za dostatečně prokázané. Vážná krize se ve vědě rozvine tehdy, když nesrovnalosti teoretického očekávání a skutečného pozorování narostou natolik, že se stanou věcí všeobecně známou i mezi pracovníky v terénu, věcí, kterou už nejde zastříť prodlužujícím se řetězcem hypotéz předkládaných ad hoc k „záchraně jevů“.⁶ To potom s sebou přináší *specifikovanou neznalost*: výslovné rozpoznání toho, co ještě není známo, co je však třeba poznat jako základ k dalšímu poznání. Pocit krize lze tedy paradoxně přivodit novým poznáním, jež vede k vyšším požadavkům na vědění staré.

⁴ Problém těchto reziduálních nepředvídaných důsledků ve skutečnosti neřeší nekompromisní racionalismus a dokonce ani použití návodu, který tak uvážlivě vymyslel Bertie Wooster, když svému komorníkovi vážně radil: „Vždycky se vším počítejte, Jeevesi. To je jediná možnost.“ Jak ale objasňuje nesmrtelný Wodehouse, potíž je v tom, že většina z nás není tak optimistická jako Bertie a žádný z nás toho neví ani zdaleka tolik co Jeeves.

⁵ Viz stať „Nepředvídané důsledky záměrného sociálního jednání“ v tomto svazku.

⁶ Pierre Duhem, *To Save the Phenomena: An Essay on the Idea of Physical Theory from Plato to Galileo*, The University of Chicago Press, Chicago, 1969. Poprvé publikováno roku 1908.

Sociální a kognitivní procesy ve společenství sociologů tak v interakci s vývojem v okolní společnosti produkuje variabilitu hodnocení schopnosti sociologie jako vědy. Když se historické požadavky v kognitivní i sociální sféře spojí – jak tomu nejspíš bylo na konci šedesátých let –, postaví na místo snesitelného či dokonce příjemného chronického pocitu neadekvátnosti akutní pocit, že se naprosto nedaří rozvinout kognitivně přínosná a sociálně použitelná paradigmatata. Takové historicky těžké časy proměňují chronické sociologické pobolívání v akutní sociologické bolesti. A právě tehdy přicházejí bdělí doktoři s diagnózou, že sociologie je v hluboké krizi.

Sociologové, kteří pracují na stanovení takovéto diagnózy, dělají ve svém vlastním oboru to, co se po nich žádá v jiných oblastech společnosti a kultury. Vždyť hlavním úkolem, který se sociologům a ostatním společenským vědcům ukládá, je určit povahu a zdroje sociální nespokojenosti. Nahromaděná nespokojenost signalizuje, že ve struktuře společenského systému nebo v hodnotách a očekáváních, jež se v tomto systému rozvíjejí, anebo v obojím, se skrývají nějaké nedostatky. Společenští vědci nikoli po vzoru medicíny, nýbrž svým vlastním způsobem pozorují, že procesy, jež vedou k hromadění sociálních stesků, nejsou nutně známy těm, kdo tyto stesky vyjadřují. Stejně zřetele povzbuzují analytické sociology k tomu, aby diagnostikování svého vlastního kolektivního stavu a předepsáním odpovídající terapie na zjištěné neduhy přijali roli metasociologů.

Kdybych byl přizván jako konzultující lékař k diagnostikování stavu dnešní sociologie, vyslovil bych tento názor: že na chronickou krizi sociologie, o které jsem hovořil, navazuje ještě navíc akutní krize zvláštního druhu. Je to „krize z blahobytu“, obecný typ, který ve své době identifi-

koval Tocqueville a ve své zase Durkheim, jeho učenlivý, ale nezávislý „student“.⁷ Sociologie dnes čelí krizi z nadbytku zčásti v důsledku hojnosti sociálních krizí. Velké přeměny, odehrávající se ve většině světa, kladou před sociology obrovský úkol fakticky je prozkoumat a dospět k vědecky podloženým doporučením, jak se s nimi vypořádat.

Právě toto nově získané postavení sociologie, plynoucí z *jistého* pokroku v poznání, vede sociology ke klopytí, neboť se domnívají, že jsou připraveni zvolit si nebo akceptovat úkol přispět k řešení těchto velkých praktických problémů. Skutečné požadavky na řešení sociálních problémů však dalece přesahují stávající kapacitu sociologického vědění a dnešní zdroje sociologických lidských sil. Z toho nikoli nezbytně, nicméně pochopitelně plyne, že těmto požadavkům až příliš často odpovídají snahy, které se skutečným řešením blíží pouze nominálně. Sociologové, kteří chtějí věřit nebo kteří tvrdí, že toho, co se ví nebo co je bezprostředně poznatelné, je dost na to, aby bylo možno nabídnout vodítka k zvládnutí toho či onoho závažného společenského problému, vystavují celou tuto disciplínu předčasné zkoušce. Jejich provizorní zkoumání či improvizovaná vyjadřování unáhlených pravd získávají díky skutečným, avšak velmi omezeným výsledkům svědomité společenské vědy, přechodnou věrohodnost. Tato vštec-

⁷ Uvozovky mají naznačit, že Durkheim byl ve vztahu k Tocquevillovi samozřejmě pouze pozorným studentem, nikoli žákem. Nic ani přímo nesevřdí o tom, že Durkheimovo pojetí krize z blahobytu uvedené v Knize II, kap. 5 jeho *Suicide: A Study in Sociology*, The Free Press, New York, 1951 (francouzský originál *Le Suicide* vyšel poprvé roku 1897) se opírá o Tocquevillovu kapitolu nazvanou „Proč jsou Američané uprostřed svého blahobytu tak neklidní“, Kniha II, kap. 13 *Democracy in America*, Vintage Books, New York, 1954 (francouzský originál *De la démocratie en Amérique* vyšel poprvé v letech 1835–1840). [Viz český překlad *Demokracie v Americe*, přel. V. Jochman, Lidové noviny, Praha, 1992. – pozn. překl.]

ká sociologie plná pohotových odpovědí na obtížné otázky může vést jedině k deziluzi, v neposlední řadě mezi studenty a nováčky v tomto oboru. Požadavky vznášené na sociologii právě z toho důvodu, že pomalu postupuje kupředu, se stupňují měrou, která pouze rozšiřuje propast mezi očekáváním a dosahovanými výsledky. Taková situace jako by byla záměrně vypočítána na to, aby se prohloubil pocit kognitivní krize.⁸

Pocit neklidu mezi sociology, pramenící z rostoucích požadavků praxe, jež byly unáhleně akceptovány a nejsou dostatečně naplňovány, je ještě posilován neklidem plynoucím z vývoje v sousedních kognitivních oblastech. V tomto ohledu mají podle mého názoru hlavní vliv myšlenky, jež porůznu razí Popper, Kuhn, Lakatos, Feyerabend, Toulmin a řada dalších ve filosofii vědy. Některé z těchto myšlenek, nedostatečně pochopené sociology, kteří stojí na periferii této dnes tak bouřlivé disciplíny, se někdy vykládají jako výpověď o tom, že svrchovaným vládcem ve fyzikálních vědách a vědách o živé přírodě je subjektivita, z čehož se usuzuje, že musí dozajista vládnout i ve vědách společenských a behaviorálních. Sociologové, kteří vyvozují tento svévolný závěr, jej mají za licenci opravňující totál-

⁸ Zde již musí být jasné, že podle mne onen neurčitý pocit neklidu, který někteří sociologové vyjadřují v souvislosti se stavem dnešní teoretické sociologie, nepředstavuje hlubokou krizi v tom vyhraněném smyslu slova, ve kterém znamená zásadně nový spor o základy této vědy. Hlavní linie tohoto sporu mají dlouhou a snadno zjištělnou historii. Kdyby byla tato historie pečlivě prozkoumána, v nejnovějších ohlášeních krize v sociologii by se rozpoznalo jen další pokračování dlouhé diskuse o určitých teoretických otázkách.

Snad právě v tomto smyslu uzavírá polský sociolog Piotr Sztompka svou novou knihu nazvanou *System and Function: Toward a Theory of Society*, Academic Press, New York, 1974, slovy: „Konečně se domnívám, že takzvaná krize současné sociologie není ničím jiným než novým mýtem o této disciplíně a že ve skutečnosti je zde solidní základ, o který je možno opřít další, tolik potřebné teoretické úsilí.“

ní subjektivitu, v níž je přijatelné cokoli, protože – jak se prý naučili od filosofů – objektivita vědy je pouhý výmysl. Nyní se k této věci více vyjadřovat nebudu, poněvadž se k ní vrátím později. Na tomto místě stačí konstatovat, že dnešní úzkosti a akutní pochybnosti, o nichž mluví ti, kdo zažívají „krizi sociologie“, jsou často přímo spojeny s myšlenkami, o kterých se tak intenzivně diskutuje v dnešní filosofii vědy.

Hypotetická diagnóza dnešního pocitu krize v sociologii jako něčeho, co se odvozuje od vývoje jak v sociální, tak kognitivní sféře, není neslučitelná s předběžnou diagnózou, s níž přichází Ben-David.⁹ Podle něho je nespokojenost se sociologickou teorií, kterou poslední dobou vyjadřují Gouldner,¹⁰ Friedrichs¹¹ a Runciman,¹² důsledkem konkrétní výměny akademických generací v době od konce druhé světové války. Nejde o to, že by kritika sociologie a nonkonformismus byly nové, ani o to, že by na místo předpokládaného konsensu stran podstaty sociologické teorie nastoupil výrazný nesoulad. Jak to shrnuje Ben-David, důležité je zde spíše následující (cituji dosti obšírně, protože mnozí sociologové nechtou časopis, ve kterém jeho článek vyšel):

Jednota této profese [v období bezprostředně po válce] nebyla podložena existencí čehokoli na způsob „paradigmatu“ teorie

⁹ Joseph Ben-David, „The State of Sociological Theory and the Sociological Community“, *Comparative Studies and History* 15, 1973, str. 448–472.

¹⁰ Gouldner, op. cit.

¹¹ Robert W. Friedrichs, *A Sociology of Sociology*, The Free Press, New York, 1970.

¹² W. G. Runciman, *Social Science and Political Theory*, Cambridge University Press, Cambridge, 1963, a *Sociology in Its Place*, Cambridge University Press, Cambridge, 1970.

a výzkumu, jaké postuluje Thomas Kuhn jakožto charakteristiku „normální vědy“. V sociologii žádné paradigma nebylo a sociologové své přístupy často navzájem velmi kritizovali. Konsensus zde byl pouze v jednom ohledu – všichni sociologové akceptovali vědeckou metodu jako věc relevantní pro sociologii a vědeckou morálku jako věc závaznou pro sociology. Jasně oddělovali vědu od ideologie, a jestliže se příležitostně navzájem obviňovali z kryptoideologičnosti, bylo to ve jménu hodnotově nezatížené vědy, nikoli ve smyslu popření možnosti objektivní hodnotově nezatížené sociologie.

Domnívám se, že na konci šedesátých let tento konsensus pominul proto, že došlo k novému střídání generací. Generaci, která získala titul Ph.D. v šedesátých letech, tvořili mladí lidé, pro něž neměl problém sociologie versus ideologie tak zásadní význam jako pro jejich předchůdce. Volbu mezi nimi nechápali jako volbu mezi nevyhnutelným intelektuálním zklamáním a morálním selháním na jedné straně a rozumnou pravděpodobností solidního, i když nejspíše pomalého pokroku na straně druhé. Od předchozí generace se přece jenom nějak poučili a vůči ideologii byli pravděpodobně skeptičtější než mladí lidé ve dvacátých a třicátých letech; byli ale také skeptičtí vůči společenským vědám a sociologii. Protože jim chyběla zkušenost osvobození od ideologie, byli s to v dřívější sociologii najít jen málo úspěchů nebo velkých intelektuálních příležitostí, které by v nich vzbuzovaly loajalitu k této profesi. Když slyšeli sebekritiku sociologů zralé generace, bylo pro ně těžké sdílet loajalitu k sociologii generace následující a mít v ni pevnou víru. Zpochybňování samé možnosti vědecké sociologie a zvažování možnosti, že demarkační čára mezi sociologií a ideologií, vytyčená v padesátých letech, nemusí být definitivní, pro ně tedy na rozdíl od starší generace nemá stejný význam totalitní hrozby.

Tento vývoj může spolu se zmatky současného sociologického teoretizování vysvětlit vzplanutí a načasování nespokojenosti a zásadního zpochybnění logického základu sociologie, k nimž došlo na konci šedesátých let.¹³

¹³ Ben-David, op. cit., str. 471–472.

Kdybych byl vyzván, ať v roli konzultujícího lékaře posoudím nejenom diagnózu, ale také doporučenou terapii, vyslovil bych názor, že chronická krize sociologie je se svou různorodostí, soutěžením a střetem doktrín podle všeho lepší než terapie, která se někdy za účelem zvládnutí akutní krize navrhuje, totiž předepsání jednotné teoretické perspektivy, která jediná prý slibuje plný přístup k sociologické pravdě. Důvody tohoto mého názoru jsou ne-li přesvědčivé, tedy alespoň jasné na první pohled. Posud žádné konkrétní paradigma ani zdaleka neprokázalo svoji jedinečnou příhodnost pro zkoumání celé škály sociologicky zajímavých otázek. A vzhledem k rozmanitosti těchto otázek je minulost předobrazem budoucnosti. Opakovaná tvrzení v opačném smyslu představují nakonec pouze unáhlené požadavky po teoretické uzávěrce. Co víc, kdyby byl navrhovaný způsob léčby opravdu přijat, způsobil by něco daleko horšího, než je krize. Vedl by ke stázi: stagnaci sociologického zkoumání v důsledku ukvapené shody na jednom paradigmatu, jež má být údajně vyčerpávajícím návodem na zkoumání celé širé sociologických otázek.

Sociologové nebyli ovšem jediní, kdo s postupem doby přijal medicínskou metaforu a začal hovořit o *krizi*. Stejně řečnické figury se již dlouho užívá i v jiných intelektuálních, a mnohem exaktnějších, oborech k vyjádření důvodné nespokojenosti se stavem té či oné části dané disciplíny. Jak ale všichni víme, metafory by se neměly brát doslova. Brát je doslova znamená svádět nebo se nechat svádět na nesprávnou cestu, protože jen málo metafor může fungovat jako heuristická analogie. Jestliže se chápu metafory krize, nemíním ji tedy neomezeně uplatňovat, abych dosáhl nebo vnucoval *reductio ad absurdum*. Termín *krize* zůstává pouze vybledlou metaforou: není ani myšlen doslovně, ani není dokonalou analogií, ale jen volným, obrazným příměrem s nijak zvlášť heuristickým významem přeneseným z jedné oblasti zkušenosti do jiné.

Ve sféře vědy a učenosti znamená krize potvrzená solidní diagnózou, že daná disciplína se nepokládá za schopnou vyrovnat se s částmi či aspekty reality, jimiž se zabývá nebo by se zabývat „měla“. Ve své vyhraněné formě implikuje diagnóza krize ve vědě nevyřešené fundamentální paradoxy. Sama identifikace těchto paradoxů je nemalým počinem. Předpokládá a naznačuje významný rozvoj vědy, jak tomu bylo s Planckovou¹⁴ hlubokou formulací problémů fyziky z přelomu století, která vedla k řešení paradoxů postihujících klasickou teorii emise a absorpce světelného záření. V poněkud slabší formě identifikuje diagnóza krize související problémy, na které pojmy, myšlenky a metody, jimiž disponují vědci a odborníci, nestačí. To je případ nedávného Morgensternova pojednání o „třinácti kritických bodech v současné ekonomické teorii“.¹⁵ Avšak ani z vyhraněné, ani ze slabší formy

¹⁴ Mějme na paměti, že je to týž Max Planck, který v době svého mládí upustil od studia ekonomie z důvodu její složitosti, a samozřejmě týž Planck, jehož výrok o tom, jak se do vědy dostávají nové pravdy, je snad z nejčastěji citovaných svého druhu. Například Bernard Barber, „Resistance by Scientists to Scientific Discovery“, *Science* 134, 1961, str. 592–602; Kuhn, op. cit., 1962, str. 150; Daniel S. Greenberg, *The Politics of Pure Science*, New American Library, New York, 1967, str. 45; Warren Hagstrom, *The Scientific Community*, Basic Books, New York, 1965, str. 283; a Harriet Zuckerman a Robert K. Merton, „Age, Aging, and Age-Structure in Science“, v Robert K. Merton, *The Sociology of Science: Theoretical and Empirical Investigations*, red. a úvod Norman W. Storer, University of Chicago Press, Chicago, London, 1973, str. 514 – ti všichni a řada dalších sociologů vědy nějakým způsobem čerpají z Planckova postřehu, že „nová vědecká pravda nevitězí proto, že by přesvědčila své odpůrce a otevřela jim oči, nýbrž proto, že její odpůrci časem zemřou a vyrostou nová generace, která tuto představu přijme za svou“. Max Planck, *Scientific Autobiography and Other Papers*, Philosophical Library, New York, 1949, str. 33–34. Jak poznamenal Scheffler, jde o aforismus toho druhu, který se snadno a nemístně propůjčuje neprověřenému relativismu a subjektivismu. Israel Scheffler, *Science and Subjectivity*, Bobbs-Merrill, Indianapolis, 1967, str. 370–371.

¹⁵ Oskar Morgenstern, „Thirteen Critical Points in Contemporary Eco-

této diagnózy neplyne, že vědci překonávají své krize jedině společným vynálezem jednotné teorie schopné řešit veškeré problémy jejich oboru.

Ideál sjednocené všeobsažné teorie zde nezpochybňujeme. Stejně jako Paretův ideál výstavby vědy typu T může i tento sloužit – i když ho není dosaženo – k rozvoji stavu sociologického vědění.¹⁶ Je-li ale ideál omylem pokládán za běžnou věc, začne být pro vědecké zkoumání dysfunkční. Kdyby byly ukvapené požadavky na ukončení diskuse o teorii v sociologii, které představují jediný druh požadavků, jež mohou vytyčit teoretičtí monisté mezi námi, brány vážně jako vodítko pro všechny programy zkoumání, vedlo by to jenom k velkému scestnému úsilí a za rozčarováním by následovalo něco na způsob stáze. Jakkoli účinná totiž mohou být některá dnešní paradigmatata na svém vlastním omezeném poli (které je teprve třeba řádně zmapovat), nemají dostatečný nárok na monopolizaci hledání způsobu, jak sociologicky rozumět světu. Jak jsme zatím v této diskusi stručně načrtli a dále ještě podrobněji rozvedeme, k hluboké krizi s následnou stází nevede pluralita paradigmat, ale vedlo by k ní jednotné paradigma navrhované jako všelék – bylo-li by kolektivně přijato profesionálními sociology.¹⁷

nomic Theory“, *Journal of Economic Literature* 10, 1972, str. 1163–1189.

¹⁶ Vilfredo Pareto, *The Mind and Society*, sv. III, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1935, str. 1300–1322. Poprvé vyšlo italsky jako *Trattato di sociologia generale* r. 1916.

¹⁷ Sociologických názorů v tomto smyslu zjevně přibývá. V lednu roku 1975, zatímco byla tato stať v tisku, jsme při mé návštěvě v Jeruzalémě se Shmuellem Eisenstadtem zjistili, že už po několik let nezávisle na sobě rozvíjíme velmi podobné myšlenky o pluralitě sociologických teorií, povaze jejich vzájemných vztahů, o tom, že téma *současné* krize v sociologii se znovu a znovu vrací, a o souvislostech toho všeho se strukturou komunity sociologů a kritickým vývojem v okolní společnosti. Až dosud jsme oba tyto myšlenky rozvíjeli jen v podobě ústního zveřejnění: Eisenstadt v přednáškách na Hebrejské univerzitě, já v přednáškách na Kolumbijské

DÍLČÍ OBHAJOBA STRUKTURÁLNÍ ANALÝZY

To všechno snad vysvětluje, proč se nedomnívám, že řadu let se rozvíjející paradigma strukturální analýzy představuje jediné východisko z opakovaně ohlašované krize sociologie. Abych parafrázoval výrok Winstona Churchilla o demokracii, paradigma tohoto typu strukturální analýzy pokládám za nejhorší teoretický směr v sociologii – nebereme-li v úvahu všechny ostatní směry, které byly tu a tam vyzkoušeny. Kdybych si to nemyslel, už dávno bych strukturalistickému pojetí přestal věnovat úsilí. To ale zdaleka

univerzitě. Nyní je dáváme do tisku: on a M. Curelaru ve velkém měřítku v ohlášené knize s názvem *Sociological Theory, The Sociology Community and „Crisis“ of Sociology* (definitivní název knihy je *The Form of Sociology; Paradigms and Crises*, John Wiley & Sons, New York, 1976 – pozn. red.); já v malém v této stati. K předběžnému pojednání založenému na zmíněné knize viz Eisenstadt, „Some Reflections on the Crisis in Sociology“, *Sociological Inquiry* 44, 1974, str. 147–157. Příliš pozdě na to, abych mohl jejich materiálu využít v této stati, jsem se setkal se dvěma hloubavými články od Gallina a Pizzorna v Pietro Rossi, red., *Ricerca Sociologica e Ruolo del Sociologico*, Società editrice il Mulino, Bologna, 1972, na které mne upozornil Eisenstadt.

V únoru roku 1975, kdy byla tato moje stať stále ještě v tisku, mi dal Stefan Nowak z Varšavské univerzity kopii přednášky, již uvedl na VIII. světovém sociologickém kongresu v Torontu jen několik dní před tím, co jsem přednesl tuto svou stať před Americkou sociologickou asociací v Montrealu. I zde jsem objevil překvapivý a pro mne povzbuzující paralelismus (příhodná odpověď na nezávislé vícenásobné objevy ve vědě a bádání). Nowak v „krizi“ spatřuje dlouhodobou charakteristiku sociologie, zbavuje se „starého snu o systematizování veškerého relevantního teoretického vědění o společnosti do jedné ‚jedinečné‘ a všeobsažné teorie“ a tvrdí, že „dlouhou dobu budeme muset žít s množstvím *dílčích teorií* – vzájemně se doplňujících a kumulativních v různých smyslech tohoto slova, aplikovatelných na různé aspekty společenské reality, odpovídajících na různé teoretické otázky a užitečných z různých praktických společenských hledisek“. Stefan Nowak, „Empirical Knowledge and Social Values in the Cumulative Development of Sociology“. Přepracovaná verze přednášky připravené pro diskusi u kulatého stolu „Is there a Crisis in Sociology?“ na VIII. světovém sociologickém kongresu, Toronto, srpen 1974.

neznamená, že strukturální analýza v této či jiné podobě poskytuje výlučnou a vyčerpávající teoretickou bázi. Právě naopak. Strukturální analýza ale nastolila problematiku, která mi připadá zajímavá, a rozvinula způsob uvažování o problémech, který mám za účinnější než kterýkoli jiný mi známý myšlenkový přístup. Navíc je provázána s jinými sociologickými paradigmaty, která jí rozhodně nejsou – nehledě na jejich polemiku – ve větší části toho, co předpokládají či tvrdí, protikladná ani s ní neslučitelná. V době, kdy to v aréně sociologie vře nároky gladiátorů zápasících rivalských doktrín, je takové stanovisko nepochybně nepřístojně pacifistické. A přece mne práce na poli strukturální analýzy přivádí spíše ke klidným vodám dorozumění a komplementarity než k údajně základním rozporům mezi různými sociologickými paradigmaty. Na tom není nic divného. Není totiž snadné vytvořit alespoň trochu hodnověrné sociologické doktríny (paradigmata, teorie, konceptuální schémata, modely), které si v základních předpokladech, pojmech a myšlenkách navzájem odporují. Mnohé myšlenky strukturální analýzy a například symbolického interakcionismu jsou si protikladné asi tak ve stejném smyslu, jako je šunka protikladná vejci: jsou zřetelně odlišné, avšak vzájemně se obohacují.

V této souvislosti tedy rád využívám autobiografické licence, kterou nám – asi tak tuctu zúčastněných na tomto sborníku – poskytl Peter Blau. Jako jeho hlavní architekt se zjevně rozhodl, že obvyklá kritéria dekora, požadující, aby se osobní představy zahalily do neosobního diskursu, je pro tuto příležitost možno bez rizika uvolnit, což každému z přispěvatelů skýtá dosti velký prostor, aby mohl v rámci této všeobecné nevázanosti veřejně uvažovat o některých ze svých nejoblíbenějších myšlenek. Jinými slovy, jak to vyjádřil Blau ve svém zadání, každý z nás má vyložit „zvlášt-

ní význam svého přístupu k poskytování systematických vysvětlení sociálních struktur a jejich dynamiky“.

Pokud jde o mne, musím tomuto pokušení alespoň do jisté míry odolat. Diskutovat o tomto aspektu mé práce by totiž znamenalo pouze opakovat část z toho, co už hlouběji a kritičtěji, než jsem připraven já, jako základy tohoto způsobu strukturální analýzy rozpracovali Charles a Zona Loomisovi, Filippo Barbano (v řadě statí, z nichž jedna měla podtitul „Emancipace strukturální analýzy v sociologii“), Walter Wallace, M. J. Mulkey a nejanalytičtější pak Arthur Stinchcombe.¹⁸

Oproti těmto komplexním a podrobným výkladům zde pouze načrtnu základní součásti této varianty strukturální analýzy v podobě několika výminek. I když je termín „výminka“ převzat ze soupeřivé právní kultury, zde ho užívám pouze k naznačení prozatímní dohody na rozebíraném druhu strukturální analýzy. S takovou dohodou mohu přejít ke zbytku svého předmětu: místu tohoto způsobu teoretizování v kognitivní a sociální struktuře sociologie a ve vztahu k některým současným myšlenkám v sociologii a filosofii vědy.

¹⁸ Charles P. a Zona K. Loomis, *Modern Social Theories*, Van Nostrand, New York, 1961, kap. 5; Filippo Barbano, „L'Opera de Merton nella Sociologia Contemporanea“, v R. K. Merton, *Teoria e Struttura Sociale*, Il Mulino, Bologna, 1959, str. ix-xxvi; Barbano, „R. K. Merton e le Analisi della Sociologia“, v R. K. Merton, *Teoria e Struttura Sociale*, 2. vyd., Il Mulino, Bologna, 1966, str. vii-lviii; Barbano, „Social Structures and Social Functions: The Emancipation of Structural Analysis in Sociology“, *Inquiry* 11, 1968, str. 40-84; Barbano, „La Teorie Sociologiche tra Storicità e Scienza“, v R. K. Merton, *Teoria e Struttura Sociale*, 3. vyd., Il Mulino, Bologna, 1971, str. vii-xxxiv; Walter L. Wallace, red., *Sociological Theory*, Aldine Publishing Co., Chicago, 1969, str. 24-59; M. J. Mulkey, *Functionalism, Exchange and Theoretical Strategy*, Routledge & Kegan Paul, London, 1971, kap. 5; a Arthur Stinchcombe, „Merton's Theory of Social Structure“, v Lewis A. Coser, red., *The Idea of Social Structure*, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1975, str. 11-33.

ČTRNÁCT VÝMINEK PRO STRUKTURÁLNÍ ANALÝZU

Zde je tedy čtrnáct výminek, které identifikují tuto jednu variantu strukturální analýzy jako předmět další diskuse. Bez dalšího se navrhuje předpokládat:

1. Že vyvíjející se pojem „sociální struktura“ je polygenetický a polymorfní (ne však, jak lze doufat, zvráceně polymorfní): tzn. má víc než jednu předcházející vývojovou linii sociologického myšlení a tyto linie se liší dílem v podstatě, dílem v metodě.¹⁹

2. Že základní myšlenky strukturální analýzy v sociologii o hodně předešly z mnoha prvků složené intelektuální a společenské hnutí známé jako „strukturalismus“.²⁰ Strukturalismus pokrývající širokou paletu

¹⁹ Boudon přijímá představu „polymorfismu sociologie“ v příbuzném, ale odlišném smyslu, kdy se týká různých forem sociologické práce: „vybroušený esej“, „empirická deskriptivní studie“, verifikovatelná „analytická teorie“ nebo „spekulativní teorie“ ukazující na směry zkoumání. Raymond Boudon, op. cit., str. 9–10.

²⁰ Rychle se rozrůstající literatura o strukturalismu je prakticky nevyčerpatelná a není potřeba zde podávat dlouhý výčet titulů. Díla mistrů jsou snadno dostupná a nemusíme se o nich zmiňovat, snad jen s výjimkou přehledu Jeana Piageta *Structuralism*, Basic Books, New York, 1970 [Francouzský originál *Le Structuralisme*, 1968; viz též slovenský překlad *Štrukturalizmus*, přel. Milan Zigo, Pravda, Bratislava, 1971. – pozn. překl.], a mistrovské historie dědičnosti s postupným odkrýváním struktur od Françoise Jacoba pod názvem *The Logic of Life*, Pantheon Books, New York, 1973. [Francouzský originál *Logique du vivant. Une histoire de l'hérédité*, 1970 – pozn. red.] Raymond Boudon se seriózním způsobem pokusil rozlišit a formalizovat hlavní koncepce sociální struktury ve vztahu k pojetím struktury v jiných disciplínách v knize *The Uses of Structuralism*, Heinemann, London, 1971. [Francouzský originál *A quoi sert la notion de structure? Essai sur la signification de la notion de structure dans les sciences humaines*, Gallimard, Paris, 1968 – pozn. red.] K dalším doplňujícím dílům patří například Jean Viet, *Les Méthodes Structuralistes dans les Sciences Sociales*, Mouton & Co., Paris, 1965; Oswald Ducrot a kol., *Qu'est-ce que le Structuralisme?*, Editions du Seuil, Paris, 1968, a David Robey, red., *Structuralism: An Introduction*, Clarendon Press, Oxford, 1973.

základních oborů se poslední dobou stal ohniskem zájmu populárního, někdy dostatečně nerozlišujícího společenského hnutí, které neodborným rozšiřováním zneužívá intelektuální autoritu takových uznávaných postav, jako jsou v lingvistice Ferdinand de Saussure a Roman Jakobson, v antropologii Claude Lévi-Strauss, v psychologii Jean Piaget a nejnověji v biologii François Jacob. Krátce řečeno, i když byla strukturální analýza v dnešní sociologii ovlivněna jistými oblastmi strukturalismu sloužícími jako kognitivní kontext – například byly nalezeny jisté paralely mezi Saussurem a Durkheimem –, historicky z těchto intelektuálních tradicí nevychází o nic víc než, řekněme, „strukturální analýza“ typu vstup–výstup, již rozvinul Wassily Leontief v ekonomii.²¹

3. Že strukturální analýza v sociologii znamená sbíhání myšlenek v zásadě vycházejících z Durkheima a Marxe. Základní myšlenky vybrané z jejich děl nejsou zdaleka v rozporu, jak se někdy předpokládalo; z dlouhé řady zkoumání, zabývajících se od té doby širokou škálou problémů od sociálně-strukturních zdrojů deviantního chování a formování byrokratické osobnosti až k rozvoji a institucionální struktuře vědy, vyplynulo, že se navzájem doplňují.²² Uceleněji na překrývající se místa, nikoli identičnost těchto teoretických orientací, upozornilo paradigma navrhované pro funkcionální analýzu ve třicátých letech a zveřejněné roku 1949. Příkladem jsou základní pojmy „protiklad“ u jednoho a „dysfunkce“ u druhého, dále zásadní místo, jež se v Marxovi připisuje společenským „podmínkám“ a ve strukturální analýze „strukturnímu kontextu“

²¹ Wassily Leontief, „Some Basic Problems of Structural Analysis“, *The Review of Economics and Statistics* 34, 1952, str. 1–9.

²² Robert K. Merton, *Social Theory and Social Structure*, The Free Press, New York, 1968, rozšířené vyd.; a op. cit., 1973.

či „strukturnímu omezení“, a v oblasti sociologie vědění Marxův postulát, že to, jak lidé mění „společenské bytí, determinuje jejich vědomí“, odpovídající Durkheimově koncepci, že kolektivní představy odrážejí společenskou realitu.²³

Vzájemné proplétání těchto myšlenkových proudů nezůstalo nepovšimnuto. Stinchomba vedly jeho analýzy²⁴ překrývající se souborů teoretických představ k vytvoření termínu „marxistický funkcionalismus“ a Gouldner si opakovaně všímá mého „zdůrazňování afinity mezi nimi“, přičemž analýzu v „Sociální struktuře a anomii“ shrnuje větou: „Merton zde vlastně používá Marxe jako jakési páky k otevření Durkheima.“²⁵ Kaláb²⁶ charakterizuje Marxovu metodu jako „dialekticky pojímanou strukturální analýzu“ a pozoruje vzájemnou závislost „historické a strukturální analýzy“, jíž si před lety všiml i příkladný historik Herbert Butterfield, když za hlavní příspěvek marxismu k historiografii označil to, že „nás naučil vidět v naší historii předmět strukturální analýzy“.²⁷ V jednom poučném díle nedávno analyzoval shody ve spisech Marxe, Durkheima a Webera Giddens,²⁸ v jiném uvádí těsné shody mezi funkcionální a marxistickou analýzou Sztompka²⁹ a na menším

²³ Merton, op. cit., 1968, str. 93–95, 160–161, 516 a dále.

²⁴ Arthur Stinchombe, *Constructing Social Theories*, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1968, str. 80–101; a op. cit., 1975.

²⁵ Gouldner, op. cit., str. 335, 402, 426, 448, a ke stručnému shrnutí viz str. 477.

²⁶ Miloš Kaláb, „The Marxist Conception of the Sociological Method“, *Quality & Quantity* 3, 1969, str. 5–23.

²⁷ Herbert Butterfield, *History and Human Relations*, Collins, London a Glasgow, 1951, str. 79–80.

²⁸ Anthony Giddens, *Capitalism and Modern Social Theory*, Cambridge University Press, Cambridge, 1971.

²⁹ Piotr Sztompka, op. cit.

prostoru je před více než deseti lety popsal Pierre L. van den Berghe (viz také Malewski).³⁰ Van den Berghe uzavírá jednoznačnými slovy:

Naším ústředním tvrzením je, že tyto dva hlavní přístupy, které v takové míře ovládly společenskou vědu, představují dílčí, ale navzájem se doplňující pohledy na realitu. Každý z těchto teoretických souborů přináší těžkosti, které lze vyřešit buď odmítnutím jistých postradatelných postulátů, nebo zavedením pojmů vypůjčených z druhého přístupu. Funkcionalismus a dialektika ukazují, že neohledě na důležité rozdíly a vedle některých bodů konvergence a překrývání je zde naděje na překonání prvoplánového eklekticismu a dosažení vyvážené teoretické syntézy.³¹

4. Že ve sbíhání prvků Durkheimovy a Marxovy teorie – poněvadž to je zřejmé přinejmenším od třicátých let – nelze vidět, jak to navrhuje Gouldner,³² další známku krize, již připisuje funkcionalistické i marxistické sociologii let šedesátých.³³ Řečeno obecněji, ustanovuje se zde, že konvergence samostatných myšlenkových linií rozhodně nemusí být známkou teoretické krize či úpadku, ale že

³⁰ Andrzej Malewski, „Der Empirische Gehalt der Theorie des Historischen Materialismus“, *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 11, 1959, str. 281–305; a *Verhalten und Interaktion*, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1967.

³¹ Pierre van den Berghe, „Dialectic and Functionalism: Toward a Theoretical Synthesis“, *American Sociological Review* 28, 1963, str. 695–705.

³² Gouldner, op. cit., str. 341 a dále.

³³ V této souvislosti musím odmítnout Gouldnerovu netajenou domněnku, že jsem se ve třicátých a čtyřicátých letech „právě zdůrazňováním jejich příbuznosti snažil nastolit mír mezi marxismem a funkcionalismem, abych tak marxistickým studentům usnadnil možnost stát se funkcionalistickými profesory“. Gouldner, op. cit., str. 335. Zde mi Gouldner nepochybně prokazuje příliš velkou čest. Neměl jsem ani tak prozíravý záměr, ani důvtip a schopnosti k takové kouzelné proměně svých studentů.

může znamenat, a v tomto případě také znamená, proces konsolidace pojmů, myšlenek a tezí, které ústí do obecnějších paradigmat.³⁴

5. Že tak jako teoretické přístupy v ostatních společenských vědách, nemluvě už vůbec o fyzikální vědě a vědě o živé přírodě, se musí strukturální analýza v sociologii postupně zabývat jevy na mikro- a makroúrovni. Tak jako ony tedy stojí před nelehkým problémem, který nedávno nově uchopil Peter Blau³⁵ a řada jiných, problémem rozvinutí pojmů, metod a zpracování dat k propojení mikro- a makroanalýzy.³⁶

³⁴ Tato výminka je již stará. Důležitost teoretické konsolidace v sociologii obhajují už od čtyřicátých let (Merton, op. cit., 1968, kap. 2, zejm. str. 49–53).

³⁵ Peter Blau, *Exchange and Power in Social Life*, John Wiley & Sons, New York, 1964.

³⁶ Dnes, kdy si tato koncepce našla cestu do onoho depozitáře „etablovaného vědění“, jímž je učebnice, je podle všeho obezřetnější ji jen bez dalšího předpokládat, spíše než o ní podrobně diskutovat. (O významu učebnice v různých oborech píše Kuhn, op. cit., 1962, str. 163–165.) Například Jonathan Turner, rozebíraje Blauův „směnný strukturalismus“, píše: „Přemostování propasti mezi mikro a makro. Jeden z nejdůležitějších analytických problémů sociologického teoretizování se točí kolem otázky: Do jaké míry jsou struktury a procesy na mikro- a makroúrovni sociální organizace analyzovatelné týmiž pojmy a popsitelné týmiž sociologickými zákony? Na jaké úrovni sociologické [sic] organizace vyžadují vynořující se vlastnosti užití dodatečných pojmů a popis z hlediska svých vlastních sociálních zákonů?“ Jonathan Turner, *The Structure of Sociological Theory*, Dorsey Press, Homewood, Ill., 1974, str. 292.

Aniž by se sociologové oddávali snadnému a nemístnému analogizování, je třeba, aby věnovali jistou pozornost připomínce všestranného fyzika Richarda Feynmana, že pokud jde o zákony fyziky, „zjistili jsme, že chování hmoty v malém se řídí zcela jinými zákony než věci ve velkém měřítku. A tak je otázkou, jak vypadá gravitace v malém měřítku. Říká se tomu kvantová teorie gravitace. Dnes žádná kvantová teorie gravitace neexistuje. Lidem se naprosto nezdařilo vytvořit teorii, která by byla ve shodě jak s principy neurčitosti, tak s principy kvantové mechaniky.“ Richard Feynman, *The Character of Physical Law*, Cox and Wyman, London, 1965, str. 32–33. [Viz též český překlad *O povaze fyzikálních zákonů*:

6. Že – abychom přijali Stinchcombovu důležitou a hutnou formulaci – na mikroúrovni

je základním procesem, jenž se má za ústřední pro sociální strukturu, *volba mezi sociálně strukturovanými alternativami*. Ta se liší od procesu volby v ekonomické teorii, kde se o alternativách předpokládá, že mají inherentní užitečnost. Liší se i od procesu volby v teorii učení, která o alternativách předpokládá, že mají posilující nebo tlumící efekt. Od obou se liší tím..., že užitečnost či posilující efekt určité alternativní volby se pokládají za ustanovené sociálně, za součást institucionálního řádu.³⁷

7. Že na makroúrovni zahrnují sociální distribuce (tj. koncentrace a rozptýlení) autority, moci, vlivu a prestiže struktury sociální kontroly, které se historicky mění, zčásti prostřednictvím procesů „akumulace výhody a nevýhody“, jež vznikají lidem zaujímajícím v dané struktuře různě stratifikované pozice (v doposud velice málo prozkoumaných podmínkách zpětnovazebních procesů).³⁸

8. Že pro paradigma strukturální analýzy je funda-

Sedmkrát o rytmech přírodních jevů, přel. Tomáš Ledvinka a Jana Ledvinková, Aurora, Praha, 1998 – pozn. red.]

³⁷ Stinchcombe, op. cit., 1975, str. 12.

³⁸ Myšlenka „akumulace výhody“ (která souvisí s teorií „sebenaplňujícího se proctví“ a „efektem sv. Matouše“) v systémech sociální stratifikace byla od roku 1942, kdy se objevila v sociologii vědy, rozvíjena v řadě zkoumání: Merton, op. cit., 1973, str. 273, 416, 439–459; Zuckerman a Merton, op. cit., str. 325; Harriet Zuckerman, *Scientific Elite*, The Free Press, New York, 1977, kap. 3; Jonathan R. Cole a Stephen Cole, *Social Stratification in Science*, University of Chicago Press, Chicago, 1973, str. 237–247, passim; Paul D. Allison a John A. Stewart, „Productivity Differences Among Scientists: Evidence for Accumulative Advantage“, *American Sociological Review* 39, 1974, str. 596–606; Harriet Zuckerman a Jonathan R. Cole, „Women in American Science“, *Minerva* 13, 1975, str. 82–102.

mentální, nikoli nahodilé, že *sociální struktury generují sociální konflikt* tím, že jsou v historicky proměnlivé míře a podobě diferencovány do vzájemně propojených řad sociálních postavení, vrstev, organizací a komunit, jež mají své vlastní, a tudíž potenciálně konfliktní, jakož i společné zájmy a hodnoty.³⁹ (K tomu budu mít více co říci záhy.)

9. Že normativní struktury nemají jednotné soubory norem a že podstatnou součástí normativních struktur je *sociologická ambivalence* v podobě neslučitelných modelových očekávání a „dynamického střídání norem a kontranorem“ v sociálních rolích, jak tuto „sociologickou ambivalenci“ známe například z oblasti byrokracie, medicíny a vědy.⁴⁰

10. Že *sociální struktury generují různou míru deviantního chování*, které takto proměnlivě definují strukturálně identifikovatelní členové společnosti. Chování definované jako deviantní do značné míry plyne ze sociálně utvářených diskrepancí mezi kulturně navozenými osobními aspiracemi a zavedenými rozdíly v přístupu ke struktuře příležitostí naplňovat tyto aspirace institucionálně schválenými způsoby.⁴¹

³⁹ Rober K. Merton, „Social Problems and Sociological Theory“ v R. K. Merton a R. A. Nisbet, red., *Contemporary Social Problems*, 3. vyd., Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1971, str. 796; a op. cit., 1968, str. 424–425.

⁴⁰ Robert K. Merton a Elinor Barber, „Sociological Ambivalence“ v E. A. Tiryakian, red., *Sociological Theory, Values, and Sociocultural Change*, The Free Press, New York, 1963, str. 91–120 (přetištěno jako kap. 1 knihy R. K. Merton, *Sociological Ambivalence and Other Essays*, The Free Press, New York, 1976); Merton, op. cit., 1973, kap. 18; a Ian Mitroff, „Norms and Counter-Norms in a Selected Group of the Apollo Moon Scientists: A Case Study in the Ambivalence of Scientist“, *American Sociological Review* 39, 1974, str. 579–595.

⁴¹ Merton, op. cit., 1968, str. 185–248; a Merton, op. cit., 1971, str. 793–846.

11. *Že jak změnu uvnitř struktury, tak změnu struktury generují* vedle vnějších událostí také *sociální struktury samé* a že k těmto typům změny dochází prostřednictvím kumulativně modelovaných voleb chování a rozšíření dysfunkčních důsledků plynoucích z jistých druhů napětí, konfliktů a rozporů v diferencované sociální struktuře.⁴²

12. *Že* - v souladu s předchozími klauzulemi - každá nová kohorta, která se narodí do sociální struktury, již nevytvořila, má tak jako jiné věkové kohorty svůj vlastní způsob další modifikace této struktury - modifikuje ji jak bezděčně, tak záměrně svými reakcemi na objektivní sociální důsledky (taktéž jak nepředjímané, tak zamýšlené) předchozího organizovaného a kolektivního jednání.⁴³

13. *Že* analyticky je užitečné rozlišovat mezi zjevnou (manifestní) a skrytou (latentní) úrovní sociální struktury a sociální funkce (s poznámkou na okraj, že pro strukturalismus, jak ho podávají vědci jiných oborů -

⁴² Merton, op. cit., 1968, str. 176-177. To zde přijímáme navzdory nedávné Runcimanově a Nisbetově kritice. Runciman a Nisbet se shodují na tom, že je zcela nemístné obviňovat funkcionální a strukturální analýzu z toho, že nemá žádnou „teorii sociální změny“, a svou věc dokazují tím nejlepším způsobem: formulováním takové teorie a její kritikou. Nisbet v řadě prací ostře kritizuje myšlenku strukturálně či imanentně generované sociální změny jako teoreticky neudržitelnou. Mne nepřesvědčil. Jeho analýza pouze ukazuje, že směrem ke změně působí také zdroje vnější sociální struktury, což je stanovisko naprosto neprotiřečící, jak si je jasně vědom, pozici těch z nás, kteří nepojímají strukturální analýzu tak, že pokrývá všechny aspekty sociálních jevů. Robert A. Nisbet, „Developmentalism: A Critical Analysis“, v John C. McKinney a Edward A. Tiryakian, red., *Theoretical Sociology*, Appleton-Century-Crofts, New York, 1970, str. 167-294 na str. 178, 194-196; Nisbet, *Social Change and History*, Oxford University Press, New York, 1969; Nisbet, red., *Social Change*, Harper & Row, New York, 1972); W. G. Runcimann, op. cit., 1963, str. 43.

⁴³ Viz R. K. Merton, *Sociological Ambivalence and Other Essays*, The Free Press, New York, 1976, kap. 8.

například Jakobson, Lévi-Strauss a Chomsky –, je zásadní rozlišit „povrchovou“ a „hlubinnou“ strukturu).⁴⁴

14. A konečně se jako věc teoretického principu (spíše než ve snaze o okázalou skromnost) vyměňuje, že – jak se jasně ukáže ve zbývající části této stati – stejně jako jiné teoretické přístupy v sociologii si ani strukturální analýza nemůže činit nárok na schopnost vyčerpávajícím způsobem vysvětlit celý okruh sociálních a kulturních jevů.

Z těchto silně zhuštěných formulací výminek musí být jasné, že tato varianta strukturální analýzy vděčí za mnohé klasické podobě strukturálně-funkcionální analýzy, již rozvíjel můj učitel, přítel a kolega na dálku Talcott Parsons.⁴⁵ Má varianta se však od standardní formy podle mne liší ve dvou důležitých ohledech – věcném a meta-teoretickém.

STRUKTURNÍ ZDROJE KONFLIKTU A DEVIANTNÍHO CHOVÁNÍ

Po věcné stránce skýtá tato varianta teorie velký prostor pro strukturální zdroje a odstupňované důsledky konfliktů, dysfunkcí a rozporů v sociální struktuře, čímž představuje,

⁴⁴ Srov. Alvin W. Gouldner, „Cosmopolitans and Locals: Toward an Analysis of Latent Social Roles: I and II“, *Administrative Science Quarterly* 2, 1957, str. 281–306, 2, 1958, str. 444–480; Barbano, op. cit., 1968, str. 55–57.

⁴⁵ Parsons svou koncepci strukturálně-funkcionální analýzy rozvinul v celé řadě knih, které tu nemůžeme jednotlivě jmenovat. V letném výběru lze uvést jeho první velkou knihu *The Structure of Social Action*, McGraw-Hill, New York, 1937, která je vlastně jeho *Summa contra Utilitarianos*; *Essays in Sociological Theory*, The Free Press, New York, 1949, které představují jeho *Summa Sociologica* a které dále rozvíjel v několika směrech, jejichž část podchycují *Structure and Process in Modern Societies*, The Free Press, New York, 1960, a *Sociological Theory and Modern Society*, The Free Press, New York, 1967, dva soubory pojednání, které jsou právy názvům knih, v nichž jsou sebrány.

jak již bylo uvedeno, propojení ústředních myšlenkových proudů z Marxe a Durkheima. Pokládám za významné, že si tohoto základního bodu před lety všiml Ralf Dahrendorf, který je již dlouho, v někdy polomytických klasifikacích teoretické sociologie, označován za „teoretika konfliktu“. V kapitole příznačně nazvané „Die Funktionen sozialer Konflikte“ Dahrendorf vyzoroval, že tento způsob strukturální analýzy

Mertonovi na rozdíl od Maya umožňuje přijmout představu, že konflikty mohou být *systematicky produkovány sociálními strukturami*. Podle něj existují situace, kdy struktury rolí, referenčních skupin a institucí do jisté míry *nutně generují konflikt*. Odkud se ale tyto konflikty berou a jaký je jejich význam? Na tomto místě zavádí pojem „dysfunkce“, který je od té doby tolik užíván. ... Tento krok kupředu [ve vývoji funkcionální analýzy] spočíval především v naznačení možnosti *systematického vysvětlení konfliktu* („na strukturální rovině“) [kurziva doplněna].⁴⁶

V podstatě totéž nezávisle vyzoroval Hans Goddijn, který tvrdí, že tento způsob strukturální analýzy zjišťuje „původ sociálního konfliktu v sociální struktuře samé, totiž v protikladnosti sociálních pozicí. Díky tomu lze tuto analýzu chápat v kontextu sociologie konfliktu.“⁴⁷

Z historického a analytického hlediska stejný názor na strukturální analýzu deviantního chování zastává Gouldner. Bez problémů překonává fiktivní barikády, které bránily jakémukoli, byť jen omezenému průchodu mezi teoretickými přístupy vycházejícími z Marxe a Durkheima, a všimá si jejich překrývání. Na Gouldnerově formu-

⁴⁶ Ralf Dahrendorf, *Pfade aus Utopia*, R. Piper & Co., München, 1967, str. 268–269.

⁴⁷ H. P. M. Goddijn, *Het Funktionalisme in de Sociologie*, Van Gorcum, Assen, 1963, kap. 4.

laci nemám co zlepšovat, a proto ji přebírám, tak jak je. Zjišťuje, že určité teoretické úvahy o deviantním chování

by měly být chápány *historicky*, z hlediska toho, co znamenaly, když se poprvé objevily a dostaly se do myšlenkového oběhu. V této souvislosti je třeba zdůraznit, že Mertonova práce o *anomii* byla stejně jako Millsova práce o „sociální patologii“ pro ty, kteří se s ní setkali jako se součástí *živé* kultury, *osvobozujícím* počinem na rozdíl od toho, jak může působit dnes, kdy vypadá jako součást pouhého *záznamu* o této kdysi žité kultuře.

Existuje pro to několik důvodů. Jedním je to, že jak Merton, tak Mills otevřeli přístupovou cestu k marxistické teorii. Oba vlastně měli svou podobu tichého *marxismu*. Zatímco Millsův marxismus byl vždy mnohem zamlčenější, než by se zdálo z jeho radikálního stanoviska, Merton byl vždycky mnohem marxističtější, než naznačovalo jeho mlčení v této otázce. ... Merton vždycky znal svého Marxe a důkladně znal nuance rozpornosti v živé marxistické kultuře. Merton rozvinul svou zevšeobecněnou analýzu různých forem deviantního chování tím, že je zasadil do systematické formalizace Durkheimovy teorie *anomie*, od níž získal analytický odstup díky tomu, že tiše zakotvil v marxistické ontologii společenských rozporů. Snad právě tato hegelovská dimenze marxismu měla na Mertonova *analytická* pravidla nejtrvalejší vliv a disponovala ho k tomu, aby v *anonii* viděl nepředjímaný produkt sociálních institucí, které překážejí lidem na jejich cestě za statky a hodnotami, k jejichž dosahování je samy povzbuzují.⁴⁸

Takové představy o deviantním chování a o sociálním konfliktu jsou v ostrém rozporu s otřepaným a dogmatickým názorem, běžným v některých sociologických směrech,

⁴⁸ Alvin W. Gouldner, „Předmluva“ v Ian Taylor, Paul Walton a Jock Young, *The New Criminology: For a Social Theory of Deviance*, Routledge & Kegan Paul, London, 1973, str. ix–xiv na str. x–xi.

podle kterého je teoretická orientace zvaná „sociologie konfliktu“ podobě strukturální analýzy, o níž zde diskutujeme, nutně protikladná. Dahrendorf, Goddijn, Gouldner a nemálo dalších toto tvrzení vlastně vyvrátili ještě dříve, než začalo být běžně přijímáno. Toto zavedené, skrz naskrz vymyšlené tvrzení podkládá našemu typu strukturální analýzy nevyslovený předpoklad, že u společností či sociálních skupin převládá *naprostý konsensus* hodnot, norem a zájmů. Tento podsunutý (spíše než doložený) předpoklad je údajně v nápadném rozporu s předpokladem, že sociální konflikt je jakýmsi způsobem vlastní lidské společnosti. Sociální konflikt se ale samozřejmě nemůže vyskytnout bez srážky hodnot, norem či zájmů, jež porůznu sdílí každá ze sociálních formací, jež jsou v konfliktu. Jak jsme uvedli v osmé výmince, právě tento druh sociálně utvářené diferenciace zájmů a hodnot vede strukturální analýzu k pozici, že sociální konflikt není pouhou náhodnou okolností, nýbrž že koření v sociální struktuře.⁴⁹

I bez Dahrendorfových, Goddijnových a Gouldnerových postřehů o vývoji strukturální analýzy a bez toho, co opakovaně v témže smyslu říkám já, máme více než dostatek materiálu k popření stereotypu, který ji charakterizuje jako „konsenzuální sociologii“. Nebylo konec konců žádnou náhodou (jak by se někdo domníval), že si Lewis Coser, neochabující exponent této alternativní tradice strukturální analýzy, zvolil ke zkoumání dva paralelní předměty zájmu vyjádřené v názvu jeho rané knihy *Funkce sociálního konfliktu*,⁵⁰ že potom tematiku rozvíjel v *Souvislostech studia sociálního konfliktu*⁵¹ a že se poslední dobou zaměřil na

⁴⁹ Merton, op. cit., 1971, str. 796–797.

⁵⁰ *The Functions of Social Conflict*, The Free Press, New York, 1956.

⁵¹ *Continuities in the Study of Social Conflict*, The Free Press, New York, 1967.

strukturní zdroje sociálního konfliktu v knize *Nenasytné instituce: Vzorce jednotného závazku*.⁵²

PLURALITNÍ KOGNITIVNÍ STRUKTURA SOCIOLOGIE

Tolik tedy k jednomu věcnému aspektu této varianty strukturální analýzy jakožto teoretického přístupu. Jak jsme již krátce uvedli a nyní podrobněji rozebereme, tento přístup je ve svém metateoretickém aspektu spojován s určitou podobou kognitivní mapy sociologie.

V této podobě má sociologie velké množství teoretických přístupů – odlišných paradigmat a teorií středního dosahu –, nikoli jednu jedinou aktuální či záhy dosažitelnou komplexní a všeobsažnou teorii. Tato představa souvisí s obecnou otázkou formy různých modelů struktury a vývoje vědeckého poznání jako takového, která nedávno opětovně vstoupila na půdu sociologie branou filosofie vědy. K hlavním (a v některých případech charismatickým) účastníkům obnovené diskuse mezi teoretickým pluralismem a teoretickým monismem patří Popper, Kuhn, Lakatos, Feyerabend a Naess.

Touto otázkou se zde zabýváme z několika důvodů. Za prvé, je v přímé linii kognitivní, ne-li historické kontinuity s debatou, která v sociologii probíhá od čtyřicátých let a v níž byl proti ideálu překlenujícího teoretického systému a naději na takový systém postaven obraz rozmanitosti příležitostně propojených paradigmat. Za druhé je tato otázka relevantní proto, že zejména skrze oblast sousedící s filosofií vědy – sociologii vědy – prosákly do sociologie zmatené verze popperovských a kuhnovských doktrín. V neposlední řadě nám zkoumání tohoto problému pomůže lokalizovat

⁵² *Greedy Institutions: Patterns of Undivided Commitment*, The Free Press, New York, 1974.

strukturální analýzu na kognitivní mapě sociologie.

Začnu zdánlivě paradoxním názorem, že Talcott Parsons (přinejmenším Parsons čtyřicátých let) a Thomas Kuhn (přinejmenším Kuhn z roku 1962) byli navzdory tomu, že se jejich pozice obvykle mají za diametrálně odlišné, ve skutečnosti zajedno v otázce kognitivní struktury – ne-li procesů změny – vědeckých oborů. Oba byli teoretickými monisty razícími představu jediného, všepojímajícího paradigmatu ve zralých vědách: Parsons hlavně v rámci obhajoby, Kuhn pak v rámci své deskriptivní konceptualizace „normální vědy“.

Zdůvodnění tohoto názoru je třeba doplnit několika podrobnostmi – jednak kvůli trojí relevanci této otázky, jednak proto, že pro po sobě jdoucí kohorty nováčků se v rychle se rozvíjejícím oboru stává nejasnou zejména bezprostřední minulost, která ubíhá do nerozlišeného pozadí. Zatímco vzdálenější minulost znají díky předepsanému studiu doktríny, institucionálně předepsané zaměření na posunující se hranici nových oblastí zkoumání je vede k záměrnému opomíjení bezprostředních zdrojů myšlenek a objevů, jejichž stopy byly překryty a zahlazeny začleněním do kanonického vědění.⁵³

⁵³ Historikové a sociologové vědy si musejí všimnout tohoto modelu „zahlazování zdroje myšlenek a objevů jejich začleňováním do běžně přijímaného vědění“ (Merton, op. cit., 1968, str. 28, 35, 38). *Zahlazení zdroje* v striktním smyslu vymazání každé stopy po původu je krajním případem v rodokmenu vědeckého poznání, a i tehdy se týká především nádeníků vědy. Každá vědecká disciplína má nějaké příslušníky, kteří nacházejí potěšení v tom, že udržují svěží vzpomínku na ty, kdo danou myšlenku rozvíjeli, i když žádný z nich se tomu podle mých omezených vědomostí nevěnuje v takové míře jako Paul Samuelson, mistr konstruktér oněch vlaků eponymů, které okamžitě zachytí hlavní linie genealogie idejí („exaktní Hume-Ricardo-Marshallův model mezinárodního obchodu“ může posloužit jako příklad pomlčkami pospojované variety, i když delší pátrání by dozajista odhalilo řetězec natolik dlouhý, že by musel být proveden v „sousedské“ podobě, jejímž příkladem je „ekonomická teorie

Ve čtyřicátých letech, kdy se Talcott Parsons jasně vyjevoval jako vůdčí osobnost školy, již tvořili – neboť na to dbal – spíše kritičtí následovníci než žáci, předjímal a obhajoval teoretický monismus. Jak to tehdy vyjádřil, „všechno nasvědčuje tomu“, že rozmanité teorie rozvíjené v rámci „profesionální skupiny“ – společenství kvalifikovaných sociologů – „se sblíží ve vývoji jedné konceptuální struktury“.⁵⁴ I v těch dávných dnech (jako od té doby nepochybně přemnoho jiných) jeden z Parsonsových studentů na tento monistický přístup zaútočil konstatováním skutečnosti – a obhajobou užívání – plurality teorií. Názorový střet nebyl méně hluboký tím, že protichůdné stanovisko bylo vyjádřeno rádooby silnými, nicméně uctivými slovy:

... když pan Parsons tvrdí, že naším hlavním úkolem je zabývat se „teorií“ spíše než „teoriemi“, musím proti tomu vyslovit důraznou námitku. Skutečnost je taková, že termín „sociologická teorie“ – a stejně by tomu bylo v případě „fyzikální teorie“ či „medicínské teorie“ – je často zavádějící. Předpokládá *těsnější integraci rozmanitých fungujících teorií, než jaká obvykle v kterémkoli z těchto oborů existuje*. Pokusím se s dovolením objasnit, co je tím řečeno. Samozřejmě, že každý obor tíhne k logické a empirické konzistentnosti. Samozřejmě, že přechodná koexistence logicky neslučitelných teorií vytváří napětí, které se uvolní jedině tím, že jedna či druhá teorie je opuštěna nebo upravena tak, aby se rozpornost odstranila. Je také samozřejmé, že každá disciplína má základní pojmy, postuláty a teorémy – společný zdroj, z něhož teoretikové čerpají bez ohledu na zvláštní okruh problémů, jimiž se zabývají.

indexních čísel spojovaná se jmény Pigou, Könus, Keynes, Staehle, Leontief, Frisch, Lerner, R. G. D. Allen, Wald a s mými vlastními teoriemi projevové preference“). Jak jsem již měl příležitost uvést v *On the Shoulders of Giants*, The Free Press, New York, 1965, str. 218–219, zahlazování stop učených a vědeckých zdrojů často připomíná palimpsesty, v nichž novější text překrývá starší.

⁵⁴ Talcott Parsons, „The Position of Sociological Theory“, *American Sociological Review* 13, 1948, str. 156–164, na str. 157.

Je samozřejmé, že odlišné teorie často obsahují částečně se překrývající pojmy a postuláty. Signifikantním faktem zde ale je, že pokrok těchto oborů spočívá v rozvíjení velkého počtu teorií specifických pro jisté typy jevů a ve zkoumání jejich vzájemných vztahů – nikoli v soustředění pozornosti na „teorii“ jako takovou.

Soustředit se výhradně na jedno vládnoucí konceptuální schéma, z něhož se má odvozovat veškerá sociologická teorie, znamená riskovat, že ve dvacátém století vytvoříme obdobu velkých filosofických systémů minulosti se vši jejich sugestivností, se vši jejich architektonickou nádherou a vši jejich vědeckou jalovostí [kurziva doplněna].⁵⁵

Vzhledem k tomu, že jsou dnes periodika věnující se filosofii vědy plná různých pluralistických doktrín, je ještě případnější, že tento rudimentární návrh plurality teorií středního dosahu charakterizoval vlastní sociologickou teorii v podstatě jako sestavu hrubých, jen volně spojených „obecných přístupů“, nikoli jako jemnozrnou, pevně utkanou texturu „hypoteticko-deduktivní teorie“, která se tehdy velmi zdůrazňovala. Nebylo například opomenuto, že

velkou část z toho, co se v učebnicích označuje za sociologickou teorii, tvoří *obecné přístupy* k věcnému materiálu. Takové přístupy s sebou přinášejí široké postuláty, které udávají typy proměnných, které je *nějakým způsobem třeba brát v úvahu*, místo aby specifikovaly určité pevné vztahy mezi jednotlivými proměnnými. I když se bez těchto přístupů neobejdeme, poskytují pouze nejobecnější rámec empirického zkoumání [kurziva doplněna].⁵⁶

⁵⁵ Robert K. Merton, „The Position of Sociological Theory“, *American Sociological Review* 13, 1948, str. 164–168, na str. 164–165.

⁵⁶ Robert K. Merton, „Sociological Theory“, *American Journal of Sociology* 50, 1945, str. 462–473.

Právě proto začali někteří z nás od čtyřicátých let nabízet terminologii „paradigmat“ a „teoretických přístupů“, jež měla popsat aktuálně fungující teoretickou strukturu sociologie. To byly časy, kdy jsem letmo nastínil charakter a funkce paradigmat v sociologii a rozvinul jsem paradigmata pro funkcionální analýzu a pro sociologii vědění, jež měla identifikovat základní předpoklady, pojmy, problematiku a typy příslušných důkazů.⁵⁷ Na Raymonda Boudona zbylo vysvětlit a vyložit rozdíl mezi paradigmaty a sociologickou teorií v pravém slova smyslu a pomocí vlastní typologie paradigmat naznačit jejich rozdílná využití a omezení.⁵⁸

Jeden z důvodů ochotného přijetí představy plurality paradigmat se bezprostředně nabízí. Jestliže tato představa nezachycovala vzdálený ideál, potom jistě postihovala skutečný stav věcí. I když se mělo za to, že v rozsáhlých oblastech ekonomie a dokonce i psychologie se rozvinuly poměrně pevně provázané teoretické systémy, sociální vědci obecně byli vlastní zkušeností pokořeni natolik, že uznávali vskutku skromnou povahu svých teoretických úspěchů. Představa paradigmatu, které bylo sice volné konstrukce, nicméně bylo daleko lepší než bezedná propast čirého empirismu, umožnila jak popis, tak logické zdůvodnění toho, o co tehdy ve vědě šlo, a přitom člověka nenutila, aby se vzdal vší naděje na rozvinutí paradigmat v širší a náročnější teoretické konstrukce.

Jakožto ministruktury základních idejí, pojmů, témat a zjištění byla paradigmata považována za reprezentanty skromných, ale organizovaných nároků na alespoň omezené vědecké poznání. Nahlíželo se na ně jako na přechod

⁵⁷ Merton, op. cit., 1968, str. 69–72, 109, 514; a Robert W. Friedrichs, „Dialectical Sociology: An Exemplar for the 1970s“, *Social Forces* 50, 1972, str. 447–455.

⁵⁸ Raymond Boudon, „Notes sur la Notion de Théorie dans les Sciences Sociales“, *Archives Européennes de Sociologie* 11, 1970, str. 201–251.

mezi tím, co tehdy Leontief nazval „implicitním teoretizováním“ s absencí teoretické kontroly, a hypoteticko-deduktivním teoretizováním s jeho rozvinutými soubory logicky navzájem na sobě závislých a empiricky ukotvených tezí.⁵⁹ A konečně, na rozdíl od tehdejšího scientismu vycházejícího z logického empirismu a hnutí za „jednotu vědy“ ochránila představa plurality volně provázaných paradigmat sociology před tím, aby v poměrně zralých vědách, jako je fyzika, chemie a biologie, viděli příhodné vzory, které lze reálně napodobovat, místo aby je chápali jako jistým způsobem kontrastní referenční modely.

KUHN A STRUKTURÁLNÍ ANALÝZA

Tato situace, kdy sociologové pracovali každý ve své specializaci a ve stavu realitou vynucené skromnosti se drželi každý svého kopyta, trvala očividně po většinu čtyřicátých a padesátých let (stejně jako – přes některé současné názory tvrdící opak – od té doby trvá užívání rozmanitých paradigmat). Pak přišel rok 1962 a na pultech knihkupců se objevila kniha přírodovědce a představitele historického směru ve filosofii vědy Thomase Kuhna *Struktura vědeckých revolucí*.⁶⁰ Tato monografie, výsledek téměř patnácti let pomalé myšlenkové krystalizace, začala dosti příznačně nabývat konečnou podobu během Kuhnova působení v mezioborovém Centru pro pokročilé studium behaviorálních věd v letech 1958–1959. Právě tam Kuhna, jak uvádí v předmluvě k této důležité knize, zarazila rozmanitost otevřených sporů sociálních vědců nad základními otázkami, které mu

⁵⁹ Wassily Leontief, „Implicit Theorizing: A Methodological Criticism of the Neo-Cambridge School“, *Quarterly Journal of Economics* 51, 1937, str. 337–351.

⁶⁰ Kuhn, op. cit., 1962 [český překlad viz pozn. 3 – pozn. překl.].

připadaly podstatně jiné než pře v takových oborech, jako je astronomie, fyzika, chemie a biologie. Jak píše:

Snaha o odhalení zdroje tohoto rozdílu mne přivedla k poznání role, kterou ve vědeckém výzkumu hraje něco, co od té doby nazývám „paradigmatem“. Za paradigmata považuji obecně uznávané vědecké výsledky, které v dané chvíli představují pro společenství odborníků model problémů a model jejich řešení. Jakmile jednou tento kousek hlavolamu zapadl na své místo, velmi rychle se vynořil i hrubý náčrt tohoto eseje.⁶¹

Osud Kuhnovy knihy v několika ohledech ilustruje a potvrzuje její obsah. Je příkladem vlivu a někdy až pánovačného autority, kterými působilo dobře zvolené, i když volně konstruované paradigma předkuhnovského typu. Nabízí soubor zviditelněných základních předpokladů, fundamentální pojmy, soubor problémů a implicitní typologii odpovídajících faktů, to všechno přímo čerpající z dřívějších myšlenek filosofie vědeckého vývoje a sociologie vědy a také je významným způsobem nově spojující a rozvíjející. Jak Kuhn od té doby často připomínal, byla to snaha o kodifikaci v této sféře poznání.

Kuhnův pojem „paradigma“ byl dosti polyvalentní, aby příznivě nakloněnému analytikovi skýtal 21 odlišitelných významů.⁶² Tato mnohočetnost významů nebyla celkem

⁶¹ Kuhn, op. cit., 1962, str. x [český překlad str. 10 – pozn. překl.].

⁶² Je dobře známo, že nelehkého úkolu rozlišit tuto řadu významů se ujala Margaret Mastermanová. Jak tomu v takových případech bývá, daly by se zredukovat pouze na několik tříd: metafyzická paradigmata, sociologická paradigmata a uměle vytvořená či zkonstruovaná paradigmata. K této pečlivé a až láskyplné analýze viz Margaret Masterman, „The Nature of a Paradigm“ v Imre Lakatos a Alan Musgrave, red., op. cit., str. 59–90. Jak uvádí sám Kuhn, „nejpromyšlenější a veskrze negativní výpověď“ o této mnohočetnosti významů, v nichž užívá tohoto termínu, předložil Dudley Shapere v „The Structure of Scientific Revolutions“, *Philosophical Review* 73, 1964, str. 383–394.

pochopitelně na překážku značnému rozšíření Kuhnovy inspirující myšlenky – naopak snad právě ona k němu přispěla. Jak totiž dokládá pestrá literatura, která ji využívá, Kuhnovo paradigma o paradigmatech znamenalo všemožné věci pro všemožné odborníky ve všemožných vědeckých a filosofických skupinách a komunitách, kteří po Kuhnovi příležitostně požadovali, aby odmítl myšlenky, jež mu podsouvají jeho nadšenější samozvaní následovníci. (Když Kuhn viděl, co všechno mu tito následovníci podsouvají, jistě se mu nejednou chtělo po způsobu viktoriánského učenice, který strávil velkou část svého dlouhého exilu v Britském museu, zvolat: „Je ne suis pas Kuhniste!“) Z hlediska našeho bezprostředního záměru je pak důležité, že kuhnovské paradigma bylo možno vykládat jako výpověď o tom, že přinejmenším pro „zralé“ vědy v jejich dlouhotrvajících „normálních“ obdobích řešení hádanek je příznačný plný konsensus stran paradigmatu. A tak Kuhnova kniha, z autorovy strany podle všeho sice zcela neúmyslně, nicméně s jeho vydatnou nechtěnou pomocí, podpořila – jestli přímo neuvedla v život – Doktrínu Jediného Paradigmatu.

Kuhn dává k takovému selektivnímu čtení své knihy z roku 1962 dostatek příležitostí. Stačí vyjmenovat několik příkladů (zvláště jsou-li záměrně vytrženy z kontextu, který kritikové a ještě příznačněji oni samozvaní přívrženci evidentně opomíjejí): „Obyčejně pracují členové nějakého vyspělého vědeckého oboru na základě jednoho určitého paradigmatu nebo řady úzce svázaných paradigmat.“⁶³ Kuhn také vícekrát mluví o „přijetí společného paradigmatu“ vědeckou obcí.⁶⁴ Nepochybně právě výroky toho-

⁶³ Kuhn, op. cit., 1962, str. 161 [český překlad str. 161 – pozn. překl.].

⁶⁴ Tamtéž, např. str. 162 [český překlad str. 162 – pozn. překl.].

to typu,⁶⁵ rozeseté po celé *Struktuře vědeckých revolucí*, vedly nezdolného Imre Lakatose ke konstatování – s dvojnásob zbytečným důrazem na Kuhnovu odlišnost –, že „podle Kuhnova názoru z roku 1962 hlavním vědním oborům vždy vládne – a musí vládnout – jedno svrchované paradigma. Mé (popperovské) stanovisko připouští simultánně se rozvíjející soupeřící výzkumné programy. V tomto smyslu – a jsem si jist, že profesorka Koertgeová s tím bude souhlasit – není popperovský přístup ‚monoteoretický‘.“⁶⁶

To byl Kuhn roku 1962 – nebo alespoň Kuhn roku 1962, jak byl obecně vnímán. Kuhn se mezitím, stylem exemplifikujícím institucionální normy vědy, snažil prověřit a vyjasnit své dřívější myšlenky a přetlumočit – nebo, řečeno opatrněji, ve světle lavinovitě se šířících nedorozumění, z nichž se navzájem obviňovali filosofové vědy, formulovat – své myšlenky novější.⁶⁷ Reagoval tím na impuls ostré kritiky ze strany kolegů s odlišným (i když překrývajícím se)

⁶⁵ Ovšem ti, kteří budou chtít vidět něco jiného, najdou v Kuhnovi z roku 1962 hojnost narážek – např. na str. 165 [na str. 165 i v českém překladu – pozn. překl.] – nepřímo poukazujících na vícera paradigmata dokonce i v údajně „vyspělých“ vědeckých komunitách v jejich „normální“ fázi věnované „řešení hádanek“.

⁶⁶ Imre Lakatos, „Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes“ v Lakatos a Musgrave, red., op. cit., str. 91–195; a „History of Science and Its Rational Reconstruction“ v R. Buck a R. Cohen, red., *Boston Studies in the Philosophy of Science*, sv. 8, Reidel, Dordrecht, Holland, 1971, str. 177. Lakatos zde reaguje na „výtku“ jeho někdejší studentky Noretty Koertgeové, že jeho pojetí rozvoje vědy je „monoteoretické“, tj. že se v něm tvrdí, že „nejdůležitější kritické procesy se odehrávají v kontextu *jediné* teorie či *jediného* výzkumného programu“. Noretta Koertge, „Intra-theoretic Criticism and the Growth of Science“ v R. Buck a R. Cohen, red., op. cit. Je samozřejmě symptomatické, že údajný teoretický monismus pokládá za neudržitelný jak kritička, tak kritizovaný.

⁶⁷ Thomas S. Kuhn, „Postscript-1969“, op. cit.; „Reflections on My Critics“, op. cit.; a „Second Thoughts on Paradigms“ v Frederick Suppe, red., *The Structure of Scientific Theories*, University of Illinois Press, Urbana, 1974, str. 458–482.

teoretickým přesvědčením, kteří se sami chovali v souladu s onou institucionální normou vědy, jež je po nějakou dobu známa pod označením „organizovaný (či systematický) skepticismus“, normou, která volá po vzájemné kritice a ne už tak snadné sebekritice v procesu předkládání nebo veřejného hodnocení nároků na poznání.⁶⁸

Z živých mnohostranných diskusí o kuhnovském paradigmatu vzešla rozsáhlá knihovna nejnovější filosofie vědy, jejíž konec je v nedohlednu. Na tomto místě ale pochybitelně nemůžeme podrobně zkoumat dokonce ani pouze sociologicky relevantní součásti těchto diskusí, kde snad prvořadými účastníky jsou Popper a Kuhn, ale vedle nich také nemalá společnost jiných, k níž patří například Lakatos, Quine, Feyerabend, Toulmin, Putnam, Agassi, Ayer, Naess, Watkins, Wisdom, Scheffler, Shapere, Musgrave a Jonathan Cohen, jakož i blíže nespécifikovaná řada dalších, kteří všichni obhajují své jemně odstíněné stanovisko v dnešní rozbouřené filosofii vědy. Takové prozkoumání musí počkat na jindy. Přesto je ale třeba poznamenat, že sociologové, kteří při svém naprostém relativismu a subjektivismu chtějí nacházet pomoc a útěchu v tom, co pokládají za kuhnovskou doktrínu, nebo i v doktríně popperovské a lakatosovské, si myšlenky vyslovené v těchto diskusích uzpůsobují, a to často v překroucené podobě. Pro tento okamžik uzavírám s tím, že hledanou autoritativní podporu jim nemůže poskytnout ani – jak se sám charakterizoval – Kuhn₁ z roku 1962, ani Kuhn₂ z počátku sedmdesátých let, ale jedině vykonstruovaný Kuhn₃, vytoužený výplod přání subjektivistických sociologů.⁶⁹ Kromě toho

⁶⁸ Merton, op. cit., 1973, str. 264–266, 277–278, passim; a Norman Storer, *The Social System of Science*, Holt, Rinehart & Winston, New York, 1966, str. 77–79, 87–88, 116–126.

⁶⁹ Takovéto rozlišování různých podob osobnosti – ať už je jeho autorem člověk sám, nebo mu je připisují jiní – pouze navazuje na pra-

веду již jen tolik, že to, co Kuhn poslední dobou opakovane zdůrazňuje, podle mne – a evidentně i podle něho – ve svém sociologickém aspektu odpovídá způsobům struk-

xi, která se ujala mezi filosofy vědy a hrozí přerůst v tradici. Celé to začal nejspíše Lakatos, když v roce 1968 rozlišil tři Poppery: Poppera₀ – „vyznavače dogmatické falzifikace, který nikdy nepublikoval ani řádek“, Poppera₁ – „vyznavače naivní falzifikace“, a Poppera₂ – „vyznavače sofistikované falzifikace“. Viz Imre Lakatos, „Criticism and the Methodology of Scientific Research Programmes“, *Proceedings of the Aristotelian Society* 69, 1968, str. 149–186; a „Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes“, op. cit. na str. 181. Feyerabend₂ se chopil této Lakatosovy metody „ironického kriticizmu“, když hovořil o Feyerabendovi₁ („popperovském“ autorovi). Paul Feyerabend, „Consolations for the Specialist“ v Imre Lakatos a Alan Musgrave, red., op. cit., str. 197–230, na str. 214–215. Kuhn pak rozlišil Kuhna₂, autora eseje „Reflections on My Critics“ a knihy s dnes již známým titulem, již roku 1962 publikoval Kuhn₁, „autor jiné knihy téhož názvu..., kterou zde opakovaně uvádí Sir Karl Popper...“ Thomas S. Kuhn, „Reflections on My Critics“, op. cit., str. 231. Sám Popper přinejmenším při jedné příležitosti nechtěl mít nic společného s takovýmto rozdělováním osobnosti: „... Nechci zde pronikat do rozlišování profesora Lakatose mezi Popperem₀, Popperem₁, Popperem₂.“ Viz Popper, „Replies to My Critics“ v Paul A. Schilpp, red., *The Philosophy of Karl Popper*, Illinois, Open Court, LaSalle, 1974, str. 961–1197 na str. 1186, pozn. 70a. Jako výkladová a polemická taktika vyvolává toto násobení bytostí reminiscenci na Alfreda Korzybského (*Science and Sanity*, The International Non-Aristotelian Library Publishing Company, Lakeville, Conn., 1949, 3. vyd.). Jako chování si žádá, aby sociologové vědy věnovali pozornost syndromu, který se ve vědeckém sporu znovu a znovu vyskytuje, totiž *nepochopení* či přinejmenším nesprávného vyložení. Periodický výskyt této obecné stížnosti mezi učenici a vědci si zasluhuje sociologickou úvahu přesahující rámec krátké práce, již tomuto syndromu věnoval Merton v *On Theoretical Sociology*, The Free Press, New York, 1967, str. 21–22. [Viz první stať v tomto svazku. – pozn. red.] Příbuzný problém, který by sociologové vědy také měli zkoumat, se týká fungování „organizovaného skepticizmu“. Různé obory mají zřejmě odlišné modely kognitivního soupeření a konfliktu. Zdá se, že sami sociologové jsou navždy vtaženi do ohnivé diskuse. Snad to o nich skutečně platí více než o převážné většině jiných vědců a učenců, rozhodně v tom ale nedosahují míry, již lze pozorovat v bratrovražedném klanu dnešních filosofů vědy, jehož každý příslušník vehementně vyhlašuje svůj nárok na poznání, přičemž s radostí pranýřuje nároky většiny ostatních.

turální analýzy rozvíjející se s postupem let v sociologii vědy.⁷⁰

Místo velmi potřebného zevrubného prozkoumání této věci bude snad užitečné alespoň přehledně předložit některé z principů (a pouze jmenovitě uvést několik protagonistů – Popper a Kuhn jsou samozřejmě všudypřítomní), které se snaží probíhající diskuse podchytit. Pokud jsem byl s to zjistit, patřily by k nim přinejmenším tyto různě projoené problémy a subproblémy:⁷¹

1. *Teoretický monismus a teoretický pluralismus*⁷²

(Popper, Kuhn, Feyerabend, Naess, Lakatos, Radnitzky)

2. *Nesouměřitelnost paradigmat, disciplinární matice, vzory* (Kuhn); *výzkumné programy* (Lakatos); *obrazy vědy* (Elkana); *témata* (Holton); *paradigmata, obecné teoretické přístupy* (Merton)

⁷⁰ Thomas Kuhn, „The History of Science“, v *International Encyclopedia of the Social Sciences*, sv. 14, The Macmillan Co. a The Free Press, New York, 1968, str. 74–83 na str. 80–82.

⁷¹ K dílům, o nichž posud nebyla řeč, viz připojený seznam odkazů na literaturu.

⁷² Termín „teoretický pluralismus“ je zde užíván v širokém smyslu plurality hypotéz, myšlenek, nebo když na to přijde, teorií a paradigmat, podílejících se na rozvoji vědeckého oboru. Není zde chápán ve speciálním smyslu, v němž ho nejdůrazněji a nejrozsáhleji užívali Feyerabend a Klima, ve kterém jde nejenom o obhajobu „růstu počtu hypotéz“, ale jak zdůrazňují Naess, Lakatos a řada dalších, který také prozrazuje jakýsi metodologický dadaismus. Viz Paul Feyerabend, „Against Method: Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge“ v M. Radner a S. Winokur, red., *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, č. 4, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1970, a Paul Feyerabend, *Against Method: Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge*, NLB, London, 1975; a Rolf Klima, „Theoretical Pluralism, Methodological Dissension and the Role of the Sociologist“, *Social Science Information* 69, 1972, str. 69–108. Sám Popper k tomu uvádí: „Představa teoretického pluralismu není nová. Pod označením ‚metoda vícerych hypotéz‘ na jeho metodologický význam na konci devatenáctého století poukázal geolog T. C. Chamberlin.“ Popper, op. cit., 1974, str. 1187, pozn. 80.

3. *Selektivní akumulace vědeckého poznání (včetně otázky progresivních a úpadkových problémových posunů)*

(Childe, 1956; Lakatos, 1970; Agassi, 1963; Kuhn, 1962, 1968; Radnitzky, 1971; Elkana, 1974)

a) *Whigovský, antiwhigovský a anti-antiwhigovský pohled na růst a vývoj vědy*

(Butterfield, 1951; Samuelson, 1974 na str. 76)

b) *Kontinuita a diskontinuita ve vývoji vědy*

(D. T. Campbell, 1970, 1974; Toulmin, 1972; Cohen, 1973)

4. *Vytyčení hranice mezi vědou a nevědou (zvláště pseudo-vědou)*

(Popper, 1959, 1962, 1972, 1974; Lakatos, 1974; Musgrave, 1968)

5. *Teorií zatížené fakty a vědecké nástroje*

(Kuhn, passim; Norman Campbell, 1920 na str. 101–112; Henderson, 1932; Parsons, 1937 na str. 28, 41–42; Hanson, 1958)

6. *Falzifikace a důkaz ve vědeckém bádání*

(Popper, passim; Watkins, 1964; Lakatos, 1970; Musgrave, 1973)

7. *Subjektivismus a relativismus*

(Kuhn, Popper, Lakatos, passim; Scheffler, 1967, 1972)

8. *Sociální substrát vědy („vědecká komunita“)*

(Polanyi, 1958; Kuhn, passim; Price, 1961, 1963; D. T. Campbell, 1969; Thackray, 1974)

Bezpochyby lákavý soubor problémů nejenom k filosofickému, ale i k sociologickému zkoumání.

VYUŽITÍ RŮZNOSTI

Abychom se vrátili k tomu, co bylo uvedeno o ohlašované krizi sociologie: domnívám se, že i když zůstává sjednoce-

ní paradigmát užitečným, nicméně vzdáleným ideálem výstavby teorie typu T podle Pareta, i pluralita paradigmát má v rozvíjející se disciplíně svůj smysl. Jak někteří z nás už několik desetiletí ustavičně opakují, paradigmata mají rozmanité kognitivní funkce, stejně jako mají pro skupiny vědců, kteří je rozvíjejí, rozmanité funkce sociální. Z těchto funkcí se dotknu pouze dvou.

Za prvé, pluralita paradigmát činí předmětem zkoumání množství rozličných problémů a neomezuje zkoumání předčasně na problematiku danou jedním, údajně všepřeklenujícím paradigmátem. To bylo například jedním z důvodů, proč Keynes hluboce litoval, že došlo k přehlédnutí Malthusova nezveřejněného způsobu přístupu k vazbám mezi úsporami, produkcí a zisky a že převládl přístup Ricardův, jehož stoletou nadvládou označuje za „katastrofu pro rozvoj ekonomie“.⁷³ Tato katastrofa spočívala spíše v tom, že jisté otázky nebyly vůbec položeny, než v odpovědích na otázky, které položeny byly. Nebo – obrátíme-li se od velkých věcí k malým – bylo to v těžkých čtyřicátých (ne v těžkých šedesátých nebo sedmdesátých letech), kdy jisté paradigma zahrnovalo pod hlavičkou „Pojmy dynamika a změna“ následující zjištění:

Funkcionální analytikové mají *tendenci* se zaměřovat na statiku sociální struktury a zanedbávat zkoumání strukturální změny. Tento důraz na statiku však není *inherentní*.

A dále:

Pojem dysfunkce, který implikuje pojem zátěže, tlaku a napětí na strukturální rovině, umožňuje analyticky přistoupit ke studiu dynamiky a změny.

⁷³ John Maynard Keynes, *Essays in Biography*, sv. X v *The Collected Writings of John Maynard Keynes*, The Macmillan Press Ltd., London, 1972, str. 98–99. Poprvé vyšlo v r. 1933.

A tato formulace ze čtyřicátých let, stále v souvislosti s ohniskem zájmu určitého myšlenkového směru, dále pokračuje základní otázkou po modelu předobsazení zájmu v průběhu teoreticky orientovaného zkoumání:

Odvrací převládající zájem funkcionálních analytiků o pojem *sociální rovnováhy* pozornost od projevů *sociální nerovnováhy*?⁷⁴

V takovýchto případech není otázkou odhalení věcných rozporů mezi paradigmaty, nýbrž posouzení jejich problematiky. Paradigmata se liší v tom, že upozorňují na různé okruhy problémů zkoumání. Lpění vědecké obce na jediném paradigmatu tak – ať už je toto jakékoli – předem obsazuje pozornost vědců v tom smyslu, že je nutí soustředit se na omezený okruh problémů na úkor problémů jiných. V důsledku takového předobsazení začne být monistická teorie dysfunkční pro rozvoj jiných typů poznání v daném oboru. Svědomití zastánci teoretického monismu tak musí pochopitelně dbát varování: *caveat praeemptor* – předprodej bez záruky.⁷⁵

Tato formulace vede přímo k druhému využití odlišných paradigmat s jejich více či méně různorodou proble-

⁷⁴ Merton, op. cit., 1968, str. 107–108. Poprvé vyšlo r. 1949.

⁷⁵ Joshua Lederberg, Harriet Zuckermanová, Yehuda Elkana a já jsme v nedávném zkoumání tohoto procesu předobsazení zájmu zjistili, že je pravděpodobně součástí modelů „nevyzrálости, zralosti a zastaralosti“ příspěvků k vědě. K dysfunkcím monopolistických ortodoxií ve vědě, jež vedou k „akumulativním nerovnováhám“ pozornosti ve výzkumu, a k funkcím regulovaného kognitivního konfliktu v nápravě těchto nevyvážeností viz Merton, op. cit., 1973, str. 57–58; Gerard Radnitzky, „Philosophy of Science in a New Key“, *Methodology of Science* 6, 1973, str. 134–178, na str. 136; k analýze „nerovnováhy mezi psychologickým a sociologickým přístupem k otázce ambivalence“ viz Merton a Elinor Barber, op. cit., str. 93–94.

matikou: zaměřují pozornost výzkumných pracovníků na různé druhy jevů, jejichž prostřednictvím je možno každý soubor problémů výhodně zkoumat. To není zanedbatelná nebo vedlejší věc. Není například náhoda, že strukturní analýza marxovského typu se přednostně soustředí na historickou změnu v třídních strukturách, a ne na běžné podoby každodenní sociální interakce, a stejně tak není náhoda, že etnometodologie se zaměřuje na nevyslovovaná pravidla uplatňující se v rutinních interakcích jedinců prožívajících svou každodennost, a ne na dynamiku měnící se třídní struktury. Problematika obsažená v různých paradigmatech obrací pozornost k různým strategickým výzkumným místům, objektům a materiálům, které podají nejlepší výpověď o procesech, mechanismech a strukturních uspořádáních, jež jsou předmětem zkoumání. Poznání se tak mimoděk omezuje na porozumění limitovanému souboru materiálů vykazujících jevy, které jsou předmětem teoretického zájmu.⁷⁶ Pokud jsou paradigma podřízena intelektuální kázni, a nejsou pouze nahodi-

⁷⁶ Frank Beach například uvádí, že po jistou dobu se více než polovina amerických experimentálních psychologů jako na svůj experimentální organismus soustředila na jeden druh – krysu. Viz Frank Beach, „The Snark Was a Boojum“, *American Psychologist* 5, 1950, str. 115–124. Ernst Mayr si všímá jistých implikací takového zaměření na výzkumné objekty a výzkumný zájem: „Velké části nedávných sporů v literatuře o chování zvířat lze dnes lépe porozumět, protože jsme si již vědomi důležitých rozdílů mezi chováním kontrolovaným uzavřenými a otevřenými vývojovými programy. Etologové se v první řadě zajímají o druhově specifické signály a jejich evoluci. Srovnání různých druhů je pro ně velmi důležité. Klasičtí experimentální psychologové, jejichž hlavním zájmem byly neurofyzilogické a vývojové aspekty chování, téměř bez výjimky pracovali pouze s jedním druhem. Soustředili se především na učení, podmiňování a jiné modifikace chování. K chování přistupovali se zájmem fyziologa a jevy takto studované byly do velké míry aspekty nekomunikativního chování, jako například hledání cesty v bludišti a volba potravy.“ Ernst Mayr, „Behavior Programs and Evolutionary Strategies“, *American Scientist* 62, 1974, str. 650–659 na str. 657.

lou kolekcí osobních zájmů s malou kognitivní silou, jejich rozmanitost vede k osvětlení zcela odlišných aspektů lidského jednání a společnosti, včetně aspektů, jež by jediné paradigma nechalo bez povšimnutí.

Rozmanitost aspektů vyžadujících zkoumání je také jedním z důvodů, proč si paradigmatata konkurují často spíše sociálně než kognitivně. Zastánci jednotlivých sociologických paradigmat soupeří o zájem nových kohort adeptů jejich oboru, který chtějí obrátit svým směrem práce, a stejně tak se ucházejí – a lze tušit, že v tom jsou méně úspěšní – o staré kohorty vereránů, kteří užívají jiných paradigmat, a snaží se je přimět změnit předmět jejich oddanosti. Zkrátka a dobře, zastánci paradigmat si konkurují v alokaci všech prostředků, které ovlivňují distribuci pozornosti sociologů ve vztahu k širokému spektru sociologické práce. Častěji, než by se zdálo, znamenají koexistující paradigmatata – zejména pak v tak těžce se rozvíjející disciplíně, jakou je sociologie – soupeření o kognitivní *pozornost* spíše než kognitivní nesrovnalosti a konfrontace, i když nepříjemná a pro některé svůdná vřava polemik by mohla svědčit o opaku.⁷⁷

Přestože jsou kognitivní problémy koexistujících paradigmat nezřídka zamlženy polemikami, vybízejí k odkrývání možností a mezi každého z těchto paradigmat. To předpokládá identifikovat druhy a okruhy problémů, pro které je každé z nich vhodné (a identifikovat ty, na které nestačí nebo pro které je irelevantní), a tak zajistit potenciální vědomí ohledů, v nichž se navzájem doplňují nebo si odporují. Právě v takovém kontextu naznačily výminky jedné varianty strukturální analýzy sféru problémů,

⁷⁷ Z dlouhodobého sledování živých debat, jichž jsem se v předchozí části tohoto pojednání téměř nedotkl, nabude člověk v každém případě silného dojmu zásadní, třebaže implicitní shody ohledně tohoto předpokladu.

k jejichž řešení se zdá být obzvlášť příhodná; podrobné rozvedení těchto náznaků rozhodně není práce na jeden večer. Ale i ve zhuštěné podobě mohou tyto výminky napovědět, proč strukturální analýza tohoto typu nepřestává být předmětem jistého zájmu a proč zároveň dokonce i sociologové oddaní strukturální analýze musí uznat, že je pouze jedním – třeba nanejvýš lákavým – z mnoha různých sociologických paradigmat, s nimiž se dnes aktivně pracuje.

Podívám-li se na stejnou věc z hlediska sociologie vědy, musím konstatovat, že variace v počtu a druhu paradigmat ve vědeckých disciplínách nejsou ještě zdaleka pochopeny. Zatím žádný model rozvoje vědy nedokázal vysvětlit různou míru teoretického pluralismu v různých oborech nebo v témže oboru v různých dobách. Dávno předtím, než se téma růstu poznání stalo předmětem obnoveného badatelského zájmu, byly nositelkami představy toho či onoho modelu různé metafory. Metafora „trhu myšlenek“ naznačovala procesy produkce, distribuce a směny v podmínkách od monopolu až po otevřenou konkurenci; „forum myšlenek“ působilo dojmem svobodné diskuse podřízené procesům přesvědčování a uplatňování typů autority; „aréna myšlenek“ přicházela s představou boje až k zoufalému konci, kdy – až na vzácné chvílky shovívavosti – nepřipadá v úvahu koexistence či komplementárnost paradigmat; a abychom už nezacházeli dál, metafora „populace myšlenek“ přináší populačně-genetický model variace a selekce v evolučním vývoji. Ale ať už přijmeme Popperův falzifikační model, Kuhnův model matice, Lakatosův model výzkumných programů nebo vývojové modely Donalda Campbella, Geralda Holtona a Stephena Toulmina, všechny modely vývoje vědy jeden jako druhý podporují názor, že rozmanitá paradigmata se v konkurenční a někdy konfliktní interakci podřizují víceméně

společným kritériím a pravidlům důkazu, jež přesahují rozdíly, které jinak mezi zápasícími intelektuálními tradicemi existují.⁷⁸ Poté, co Kuhn odmítl naprostý relativismus, který mnozí pokládali za implicitní součást verze, v níž předložil svou doktrínu v roce 1962, zaútočil Radnitzky i na její mnohem zdrženlivější podobu s tím, že není s to se vyrovnat se strategicky důležitou otázkou, zda změny paradigmatu v daných případech představují krok kupředu či zpět, což je otázka, která hraje ústřední roli v Lakatosově ideji „výzkumných programů“.⁷⁹ Exponenti naprostého subjektivismu, nacházejícího si tu a tam cestu do dnešní sociologie, kteří záměrně hledají oprávnění v dnešní filosofii vědy, jsou tak opět jednou ponecháni kdesi vzadu, ať se protloukají sami. Ani v poslední třetině dvacátého století není mlýnek stejně dobrý jako poesie.⁸⁰

Mělo by být tedy jasné, že když líčím a obhajuji pluralitu teoretických přístupů v sociologii v podobě „ukázněného eklekticismu“, nikdy nevyjadřuji a neobhajuji jakýsi teoretický anarchismus, v němž je možné cokoli. Tento přístup se neopírá ani o okřídlený výrok z Pekingu: „Ať stovka květin kvete a stovka myšlenkových škol ať spolu zápasí.“ Konec konců, jak nás učí pojem hyperexis, skutečně může

⁷⁸ Gerard Radnitzky, „From Logic of Science to Theory of Research“, *Communication and Cognition* 7, 1974, str. 110–111; Imre Lakatos, op. cit., 1970 a „Popper on Demarcation and Induction“ v Paul A. Schilpp, red., op. cit., str. 241–273.

⁷⁹ Zde jde samozřejmě o narážku na Benthamův těžko zapomenutelný výrok: „Odmyslíme-li předsudek, hra v mlýnek má stejnou hodnotu jako dovednost a zběhlost v hudbě a poesii.“ *Rationalist Review*, 1825, str. 206.

⁸⁰ Srov. Paul Feyerabend, „Problems of Empiricism“ v R. Colodny, red., *Beyond the Edge of Certainty*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N. J., 1965, str. 145–260; Feyerabend, *Against Method: Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge*, op. cit.; a Arne Naess, *The Pluralist and Possibilist Aspects of the Scientific Enterprise*, Universitetsforlaget, Oslo, 1972.

být příliš mnoho dobrého najednou (jak zjevně usoudil za dobu od svého výroku z roku 1957 také předseda Mao). Strukturální analýza v sociologii si musí najít místo k svému rozvoji mezi daleko menším množstvím teoretických směrů. Z dosavadního průběhu lze, jak se zdá, bez obav soudit, že v interaktivním procesu kognitivní a sociální selekce mezi sociologickými myšlenkami se bude strukturální analýza i nadále spojovat s komplementárními myšlenkami z jiných paradigmat, a tím pokračovat ve vytváření skromných teoretických fúzí směrem ke konečnému a posud velmi vzdálenému ideálu sjednocené vyčerpávající teorie.

Odkazy na další literaturu

Joseph Agassi, *Towards an Historiography of Science, History, and Theory*, část 2, *History and Theory*, Mouton & Co., S-Gravenhage, 1963.

Herbert Butterfield, *The Whig Interpretation of History*, Charles Scribner's Sons, New York, 1951.

Donald T. Campbell, „Ethnocentrism of Disciplines and the Fish-Scale Model of Omniscience“, v Muzafer Sherif a Carolyn Sherif, red., *Interdisciplinary Relationships in the Social Sciences*, Aldine Publishing Co., Chicago, 1969, str. 328-348.

Týž, „Natural Science as an Epistemological Model“, v R. Naroll a R. Cohen, red., *A Handbook of Method in Cultural Anthropology*, The Natural History Press, Garden City, New York, 1970, str. 51-85.

Týž, „Evolutionary Epistemology“, v Paul A. Schilpp, red., *The Philosophy of Karl Popper*, Open Court, La Salle, Illinois, 1974, str. 413-463.

Norman R. Campbell, *Physics: The Elements*, Cambridge

University Press, Cambridge, 1920.

L. Jonathan Cohen, „Is the Progress of Science Evolutionary?“, *British Journal of the History of Science* 24, 1973, str. 41–61.

Yehuda Elkana, „Scientific and Metaphysical Problems: Euler and Kant“, v R. S. Cohen a M. W. Wartofsky, red., *Methodological and Historical Essays in the Natural and Social Sciences. Boston Studies in the Philosophy of Science*, č. 14, D. Reidel Publishing Co., Dordrecht, Holland, 1974, str. 277–305.

Týž, *The Discovery of the Conservation of Energy*, Hutchinson International, London, 1974.

Týž, red., *The Interaction between Science and Philosophy*, Humanities Press, Atlantic Highlands, N.J., 1974.

N. R. Hanson, *Patterns of Discovery*, Cambridge University Press, Cambridge, 1958.

L. J. Henderson, „An Approximate Definition of Fact“, *University of California Publications in Philosophy* 14, 1932, str. 179–199.

V. Gordon Childe, *Society and Knowledge*, Allen and Unwin, London, 1956.

Alan Musgrave, „On a Demarcation Dispute“, v I. Lakatos a A. Musgrave, red., *Problems in the Philosophy of Science*, North-Holland Publishing Co., Amsterdam, 1968, str. 78–85.

Týž, „Falsification and Its Critics“, v P. Suppes a kol., red., *Logic, Methodology, and Philosophy of Science*, North-Holland Publishing Co., Amsterdam, 1968, str. 393–406.

Talcott Parsons, *The Structure of Social Action*, McGraw-Hill, New York, 1937.

Michael Polanyi, *Personal Knowledge*, Routledge & Kegan Paul, London, 1958.

Karl R. Popper, *The Logic of Scientific Discovery*, Basic

Books, New York, 1959. Poprvé publikováno v roce 1935 [český překlad *Logika vědeckého zkoumání*, přel. Jiří Fiala, Oikoymenh, Praha, 1997 – pozn. překl.].

Týž, *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*, Routledge & Kegan Paul, London, 1962.

Týž, *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*, Oxford University Press, New York, 1972.

Derek J. de Solla Price, *Little Science, Big Science*, Columbia University Press, New York, 1963.

Gerard Radnitzky, *Contemporary Schools of Metascience*, Akademiförlaget, Göteborg, 1970.

Týž, „Theorienpluralismus-Theorienmonismus“, v Alwin Diemer, red., *Der Methoden- und Theorienpluralismus in der Wissenschaften*, Hain, Meisenheim am Glan, 1971.

Paul A. Samuelson, „Merlin Unclothed, a Final Word“, *Journal of Economic Literature* 12, 1974, str. 75–77.

Israel Scheffler, „Vision and Revolution: A Postscript on Kuhn“, *Philosophy of Science* 39, 1972, str. 366–374.

Arnold Thackray, „Natural Knowledge in Cultural Context: The Manchester Model“, *American Historical Review* 79, 1974, str. 672–709.

Týž, *Atoms and Powers*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1970.

Týž, *John Dalton*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1972.

Stephen Toulmin, *Human Understanding*, sv. 1, Princeton University Press, Princeton, 1972.

J. W. N. Watkins, „Confirmation, the Paradoxes, and Positivism“, v M. Bunge, red., *The Critical Approach to Science and Philosophy*, Free Press, New York, 1964, str. 92–115.